

Fiscaeconomia

E-ISSN: 2564-7504

Cumhuriyetin 100. Yılında
Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı

2023, 7, Özel Sayı, 471-505

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsecon>

Submitted/Geliş: 13.05.2023

Accepted/Kabul: 02.08.2023

Doi: 10.25295/fsecon.1295773

Research Article/Araştırma Makalesi

Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi

A Century-Long Economic History of Alevi

Çiğdem BOZ¹

Öz

Anladım yaşamak bize zor nenni nenni
Âşık Mahzuni Şerif

İktisat tarihi insanlığın hayatta kalma çabalarının bir hikayesi ise bu hikâye ülkeden ülkeye hatta aynı ülke içindeki topluluklara göre değişiklik gösterecektir. Türkiye'nin en kalabalık azınlık grubunu oluşturan Alevilerin Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar olan hayatta kalma hikayesine odaklanan bu çalışmada Alevi topluluklarının bu yüzyıllık süreçte geçirdiği sosyoekonomik dönüşümler ele alınmaktadır. Bu dönüşümleri tespit etmek ve arkasında yatan faktörleri anlamak için günümüzde artık farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların katkılarıyla oluşmuş geniş bir Alevilik literatürü bulunmakla birlikte konuya iktisadi açıdan yaklaşan çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Oysa Alevilik ve Aleviler iktisadi bakış açısından ele alınması gereken pek çok veriyle doludur. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak adına ilk adımlardan biri olmayı amaçlayan bu çalışmada, literatürdeki mevcut bulguların iktisadi olarak yorumlanmasının yanında sözlü tarih yöntemine de başvurulmuştur. Geleneksel kurumları ve toplumsal örgütlenmesi en az beş yüz yıl öncesine kadar götürülebilecek olan Alevilik Cumhuriyet reformları ile belli bir dönüşüme uğramış olsa da Aleviler açısından esas kırılma 1960'larda başlayan kente göçle birlikte başlar. İktisadi birikimleri ve becerileri bakımından diğer göç edenlerden negatif yönde ayrıışan Aleviler, dil ve dini inanç açısından da dezavantajlı konuma sahiptirler. Bu eşitsizliklerini kamusal eğitim ve sağlık hizmetleriyle telafi ederek yükselmeye çalışan Aleviler 1980'lerden sonra bu olanakları da kaybetmişler ve siyasi iktidarlar nazarında marjinal konumlarını korumaya devam etmişlerdir. Özellikle kamuda belli mevkilere gelmeleri halen imkânsız olan Aleviler açısından Cumhuriyet'in hedeflediği eşit yurttaşlık idealine ilk yüzyılın sonunda ulaşılabilmiş değildir.

Jel Kodları: N00, N35, N45

Anahtar Kelimeler: Aleviler, Türkiye İktisat Tarihi, Yatay Eşitsizlikler

¹ Prof. Dr., Fenerbahçe Üniversitesi Ekonomi Finans Bölümü, cigdem.boz@fbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0464-5725

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

Abstract

If economic history is a story of humanity's struggle for survival, this story will vary from country to country and even within the same country. Focusing on the survival story of Turkey's most populous minority group, Alevi, from the founding of the Republic to the present day, this study examines the socio-economic transformations that Alevi communities have undergone during this century-long period. While there is now a vast literature on Alevism, with contributions from researchers from different disciplines, to identify these transformations and understand the factors behind them, there is a noticeable lack of studies that approach the subject from an economic perspective. However, Alevism and Alevi are full of data that should be analyzed from an economic perspective. In this study, which aims to be one of the first steps to fill this gap in the literature, the oral history method is used in addition to the economic interpretation of the existing findings in the literature. Although Alevism, whose traditional institutions and social organization can be traced back at least five hundred years, underwent a certain transformation with the Republican reforms, the real break for Alevi began with the urban migration that began in the 1960s. Negatively differentiated from other migrants in terms of their economic accumulation and skills, Alevi are also disadvantaged in terms of language and religious belief. After the 1980s, Alevi tried to rise by compensating for these inequalities with public education and health services, but after the 1980s they lost these opportunities and continued to maintain their marginalized position in the eyes of political powers. Especially for Alevi, who are still unable to hold certain positions in the public sector, the Republic's ideal of equal citizenship has not been achieved by the end of the first century.

Jel Codes: N00, N35, N45

Keywords: Alevi, Alevism, Turkish Economic History, Horizontal Inequalities

1. İktisat Tarihine Alevilerin Gözünden Bakmak

Zamansız ve mekânsız modelleriyle evrensel olmaya çalışan modern iktisat biliminin iddia ettiğinin aksine geçmişteki hikâyemiz bugünkü refahımızı belirleyebilir. Başka bir deyişle yaşam standartlarımız içine doğduğumuz ve yetiştiğimiz topluluktan, yer ve zamandan bağımsız değildir. Eğer iktisat tarihi, insanlığın hayatta kalma yollarına dair bir hikâye ise bu hikâyenin ortak unsurlarının yanı sıra coğrafya, tarih ve sahip olunan kimlikten kaynaklanan özgün unsurları da bulunmalıdır. Aynı toplumun farklı grupları farklı iktisadi olanaklara sahip olduğundan bir toplumun birden çok hikayesi bulunur. İktisat literatüründe bu olguyu yani farklı kimliklere sahip insanların eşitsizliğini anlatmak için *yatay eşitsizlik* kavramı kullanılır. Bu eşitsizlikler bazıları için yaşamı daha zor hale getirir.

Türkiye örneğinde bu gruplardan birisi de Alevilerdir. Alevilerin hikâyesi çok eskilere dayanmakla birlikte bu makale Alevi kimliğine sahip yurttaşların Cumhuriyet tarihi boyunca verdiği yaşam mücadelesine odaklanmaktadır. Türkiye'nin iktisat tarihine kimlikler açısından yaklaşmak pek denenmiş bir şey değildir. Kimliği için içine sokmak bazen ayrımcılık bazen de sınıf mücadelesine bir engel gibi görülür. Oysa Türkiye'de örneğin, neden Karadenizlilerin çoğunlukla sermayedar ve iktidara yakın olduğu hatta yönetimde söz sahibi olduğu veya neden Kürtlerin, Alevilerin veya kadınların çoğunlukla işçi ve yoksul olduğu yanıtlanması gereken bir sorudur. Kimlik, siyasi ve iktisadi anlamda karar verici konumlara gelmeyi engelleyen bir unursa bu sorulara yanıt bulmak ayrımcılık değil eşit yurttaşlığın önündeki engelleri anlamak için gereklidir. Ayrıca kimliğin neden olduğu eşitsiz sonuçları anlamının sınıf mücadelesini daha da güçlendireceği düşünülebilir. Kimliği ve onun sebep olduğu eşitsizlikleri tartışmak değil kimlik sorununu çözmek sınıf mücadelesini zayıflatır.

Alevilerin yüzyıllık iktisadi tarihi gibi iddialı bir başlık altında, bu çalışma Türkiye iktisat tarihine farklı bir şekilde bakma çabası olarak görülebilir. Ülke çapında uygulanan iktisat politikalarının, alınan iktisadi kararların bunun yanında küresel iktisadi gidişatın tüm ülke nüfusuna değil de onun belirli bir kesimine etkilerini değerlendirerek, Alevi topluluklarının bu yüzyıllık süreçte geçirdiği sosyoekonomik dönüşümlerin toplumun diğer kesimlerinin geçirdiği dönüşümlerle benzerliklerini ve farklarını ortaya çıkarmaya çalışacağım. Bunu yaparken, özellikle 90'lı yıllardan itibaren büyük bir yekûne ulaşmış olan Alevi literatüründen faydalanmakla birlikte gerek olaya iktisadi açıdan bakan çalışmaların sayısının az olması gerekse Alevilere özgü istatistiki kayıt ve bilgilerin yokluğu nedeniyle başka bir yöntem daha başvurduğum: sözlü tarih çalışması. Bu kapsamda görüştüğüm insanları belirlerken Alevi topluluklarının hiç de homojen olmayan yapısını dikkate alarak iki farklı anlayış veya kaynaktan gelen insanları seçtim. Bunlardan birincisini, esas olarak Hacı Bektaş ocağına bağlı Tokatlı Türk Aleviler² oluşturuyor. İkinci grup ise bağımsız ocaklar denilen belli bir kutsiyete tabi ocaklara bağlı Dersimli Kürt Aleviler³ oldu. İlki, daha sonraki bölümlerde detayları ile anlatacağım üzere Cumhuriyetin modernleşme projesine daha sıcak bakan ve bu nedenle de kendilerini devlete daha yakın hisseden Alevileri temsil ederken, ikincisi ise farklı dil ve etnik köklerinden dolayı Cumhuriyet'le sorunlu bir başlangıç yapmış olan ve bu nedenle de devlete daha uzak duran

² Tokat'ın eski adıyla Bolus yeni adıyla Aktepe Köyü ile Zile'ye bağlı ... köyünden Alevi yurttaşlarla yapılan görüşmelere dayanır. Aktepe köyü Sünni-Alevi karışık bir köydür.

³ Tunceli Mazgirt ilçesine bağlı eski adıyla Coşık, yeni adıyla Anıtçınar Köyünden insanlarla yapılan görüşmelere dayanır.

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

Kürt Alevileri temsil eder. Alevi toplulukları arasındaki bu farklar onların ulaştığı iktisadi refah düzeyini de belirlemiştir. İlk gruptaki Türk Aleviler Kürt Alevilere göre iktisadi olanaklarla daha önce karşılaşmanın verdiği avantajla daha eğitilmiş, daha yüksek gelirli bir profile sahiptir.

Ortodoks-heterodoks nitelendirmelerini iktidara yakınlık-uzaklık bağlamında tanımlayacak olursak Aleviler için bir heterodoks topluluklar diyebiliriz (Massicard, 2017: 19). Bununla birlikte Alevi inanç topluluğu; kendisini oluşturan ritüeller, dünya görüşü ve inanç anlayışı gibi ortak noktalara rağmen bir birlik sergilemez. Topluluk içerisinde kitap birliği gibi temel bir birliğin eksikliğinden ve bölgesel sapmalardan farklılıklar sonucu “Aleviler” çatısı altında karşımıza Tahtacı, Bektaşî, Çepni, Avşar, Nusayri ve Kızılbâş gibi alt gruplar çıkar (Kehl-Bodrogi, 2017: 72). Bunun yanında Alevilik sadece bir inanç sistemi değil aynı zamanda kolektif bir bilincin ürünü olan bir toplumsal yapılanma ve kolektif kimlik olduğu için (Gürtaş ve Çakmak, 2020:34) bu kolektif bilincin tarihini anlamak elzemdir. Massicard (2017: 30) da Alevilerin tek bir tarihi olmadığını; onun yerine farklı yerel eğilimler söz konusu olduğunu vurgular. Bu nedenle çalışmamda Türk ve Kürt Aleviler olmak üzere farklı iki yerel eğilime başvurdum. Bunlardan ikincisi diğerine göre daha heterodoks olarak nitelendirilebilir. Massicard’ın (2017: 20) aktardığına göre, Tunceli bölgesindeki Kürtçe konuşan Alevilerin, inanç ve ibadetlerinin İç Anadolu’daki Türkçe konuşanlara göre daha heterodoks bir görünüm sergiler. Bu durum onların daha az merkezîyetçi bir yapıya sahip olmaları ve iktidar aygıtlarına daha uzak olmaları anlamına gelir. Yaptığım görüşmelerde Kürt Alevilerin Türk Alevilere oranla daha yoksul, daha geç kentleşmiş, daha az eğitim almış ve daha düşük gelirli olduğunu saptadım. Buradan yola çıkarak, iktisadi bakımdan Aleviler içinde de yatay eşitsizlikler olduğunu; heterodoksiliğin derecesinin iktisadi sonuçları belirlediğini söylemek mümkün. Daha genelleştirerek söyleyecek olursak ne kadar heterodokssan o kadar yoksulsun!

Sözlü tarih yönteminin pek çok gerekçesi ve avantajı olduğunu biliyoruz. Özellikle Aleviler konusunda bu yöntem elzemdir. Çünkü Aleviler resmi tarih yazımı içinde neredeyse hiç yoktur, Massicard’a (2017: 29) göre bunun nedeni ulus-devlet inşası hedefi doğrultusunda Türkiye’nin insani çeşitliliğinin uzun süre yok sayılmasıdır. Kanımca başka bir neden de Alevilik konusunda sosyal bilim nosyonuna sahip araştırmacıların yeni yeni çıkmaya başlamış olmasıdır. Elbette bu geç kalmışlık, Alevi toplulukların geç kentleşmesi dolayısıyla yüksek eğitimden geç faydalanmalarıyla yakından ilgilidir. Günümüzde artık Alevilik ve Aleviler konusunda dünya çapında bir Alevi çalışmaları alanının (Alevism studies) geliştiğini söyleyebiliriz (Oktay, 2022).

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta çalışmanın konusunun Alevilik değil Aleviler olduğudur. Dolayısıyla, literatürde çokça tartışılmış olan Aleviliğin ne olup ne olmadığına dair tanımsal, kavramsal tartışmalarla ilgilenmiyorum. Zaten Aleviliği kesin ve özlü bir biçimde tanımlama çabası daha işin başında sorun yaratır, çünkü Alevilik gerçek anlamda hiçbir kategoriye sığmaz (Massicard, 2017: 19). Belli bir Alevilik tanımı peşinde koşmak yerine bu inanca ait toplulukların sosyal örgütlenmeleri, oluşturdukları kurumları anlamak bir sosyal bilimci için daha ilgi çekici olmalıdır. İnançın iktisadi hayata yansımaları, din-ekonomi veya din-iktisadi zihniyet ilişkisi bakımından Alevi toplumsal örgütlenmesi pre-kapitalist ve devletsiz bir toplumsal örgütlenmeye dair pek çok veriyle doludur. Diğer dinlerden farklı olarak, hiyerarşik ve merkezîyetçi olmayan alternatif bir toplumsal örgütlenme oluşturan Alevilik sosyal bilimciler açısından özgün bir araştırma konusu olabilir.

Literatürde Alevilik tarihi geleneksel ve modern olmak üzere iki başlık altında ele alınır. Geleneksel Alevilik 16. yüzyıldan 1960'lardaki kentleşme sürecine kadar olan süreyi kapsarken, modern Alevilik 1960'lardan günümüze kadar olan zamanı içine alır. Yaklaşık beş yüz yıllık gibi bir sürede otonom bir sosyal yapıyı temsil eden geleneksel Aleviliğin kurumları, merkezi devletin sosyal fonksiyonlarını üstlenen bir mikro devlet gibi çalışmış, merkezi otoriteyi Aleviler için dışsallaştırmıştır (Yalçinkaya, 1996: 163). Geleneksel Aleviliğin çözülmesinde iki kırılma noktası göze çarpar; ilki ve daha az sarsıcı olan modern devletin yönetim pratikleridir. Tanzimat'la beraber başlayan ve Cumhuriyet'le devam eden merkezileşme süreci geleneksel Aleviliğin uygulama alanını daraltsa da Aleviliğin sosyal mekanizmaları 60'lara kadar hayatta kalmayı başarmıştır. Asıl darbeyi vuran ikinci bir kırılma kentleşme süreci olmuştur (Ertan, 2020: 74).

Aleviler arasında coğrafya, dil ve din bakımından bir çeşitlilik söz konusu olduğunu belirtmiştik. 1960'lardaki kente göçten önce Kızılbaş olarak kendini tanımlayan kesim çoğunlukla Anadolu'nun doğusunda yer alırken, Bektaşilerin İç Anadolu ve Trakya bölgesinde yoğunlukta olduğunu biliyoruz. Bu topluluklar arasında Türkçe ve Kürtçe en yoğun kullanılan iki dildir. Günümüzde ise Alevilerin en yoğun olarak büyük kentlerde ve Batı Avrupa'da toplandığını görüyoruz (Massicard, 2017: 20).

Türkiye İktisat tarihi kitaplarında Cumhuriyetten günümüze kadar olan süreci anlatmak için kullanılan dönemlendirme genellikle şu şekildedir: Açık ekonomi koşullarında Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1929), Korumacı-devletçi sanayileşme süreci (1930-1939), İkinci Dünya Savaşı ve çok partili yaşama geçişi de içine alan ve Demokrat Partinin iktidarda olduğu dönem (1940-1960), Planlı yıllar ve ithal ikameci kalkınma stratejisinin izlendiği 1960-1980 dönemi, Neoliberal paradigmaya geçişi temsil eden 1980-2000 ve son olarak da AKP'li yılları içine alan 2002'den günümüze kadar geçen süre (Boratav, 2003).

Alevi toplumunun geçirdiği iktisadi dönüşümler bakımından ise farklı bir tabloya ihtiyaç vardır. Örneğin, Salman (2019), Alevi göç deneyimi için şöyle bir dönemlendirme önerir: 1. Tahakküm altındaki dönem (Cumhuriyet öncesi), 2. Temas ve tasarım dönemi (1919-1959), 3. Takiye, Talep ve Tehdit Dönemi (1960-1979), 4. Toparlanma, Teyakkuz ve Temsil Dönemi (1980 sonrası).

Genel olarak Alevilerin üretim, mübadele ve bölüşüm koşullarını anlamak açısından bu çalışmada şöyle bir dönemlendirme yapmayı uygun buldum. 1923 ile 1960 arası: kırsal ekonomi koşullarında yaşayan ve Cumhuriyet reformları ile dışarıya kısmen açılan köylü bir toplum. Alevilerin iktisadi tarihinde ikinci dönem kentleşme ve sosyalist ideolojiyle tanışılan 1960-1980 yıllarıdır. Üçüncü dönem serbest piyasa ekonomisine geçiş ve 12 Eylül darbesi ile başlayıp, Madımak Katliamı ile biten 1980-1993 dönemidir. Son dönem ise 1993'ten günümüze neoliberal politikalar ile siyasal İslam kuşatması altında geçen süreyi kapsamaktadır.

2. 1923-1960: Kırsalda Kısmi Açılma ve Devletle Temas

Türkiye İktisat tarihi kitaplarında en az üç alt başlıkta ele alınan 1923-1960 arasındaki yılları alt dönemlere girmeden tek başlıkta ele almak sorunlu gibi görülebilir. İktidarların farklı iktisat

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscoeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

politikaları izledikleri bu uzun tarih aralığının tek dönem olarak ele alınmasının nedeni Alevilerin iktisadi tarihi açısından bu süreçte önemli bir değişimin yaşanmamış olmasıdır. Cumhuriyet, Aleviler açısından “yurttaş” hatta “eşit yurttaş” olma umudunu getirmiş olmakla birlikte bu zaman aralığında köylerdeki kapalı hayatlarına devam etmeleri için iktisadi yaşamlarında göze çarpan bir farklılık olmamıştır. Cumhuriyet’in ağırlıklı önem verdiği üst yapı devrimleri bile Alevilerin geleneksel kurumlarını işletmelerine engel olamamıştır. Bu süreçte Aleviler çoğunlukla ücra köylerde, dağ başlarında yaşamlarına devam ederler. Bu dönem yalnızca Aleviler için değil tüm Anadolu halkları açısından çoğunluğun kırsal alanda yaşadığı bir dönemdir ama Türk ve Sünni yurttaşların daha erken kentlere göç etmeye başladığını, tarımda kapitalleşmeyle daha erken tanıştığını söyleyebiliriz. Örneğin bu dönemde en erken kente göçen ve iş kuranlar Karadenizliler olmuştur (Yıldırım, 2021). Bu dönemde Alevilerin iktisadi şartlarına odaklanmadan evvel genel olarak dünya ve Türkiye iktisat tarihinin kritik evrelerine bakmakta fayda var.

1923-1929 döneminin iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri 1908-1922 dönemiyle bir süreklilik içindedir. Milli iktisat okulunun korumacı ve sanayileşmeye dönük yönelimleri, kalkınma ve modernleşmenin aracı olarak devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesi çabaları bu dönemde de devam etmektedir (Boratav, 2003: 39-40). Pamuk’a (2014: 163) göre de iktisadi milliyetçilik ve kendi kendine yeterlilik Cumhuriyetin erken dönemlerine damgasını vurmuştur.

Nüfusun ezici bir çoğunluğunun köylerde olduğu bu dönem içinde gelir dağılımını en fazla etkileyen iktisadi politika 1925’te aşarın kaldırılması olmuştur. Aşarın kaldırılarak şeker ve gazyağı gibi dolaylı vergilerin yükseltilmesini, Boratav (2003: 54-55), kentli “emekçi-tüketici sınıflardan tarım kesimine (genel olarak köylülüğe) bir gelir aktarımı” olarak yorumlar. Pamuk’a (2014: 177) göre de bu önemli değişiklik, “vergi gelirlerini esas olarak tarım kesiminden ya da kırsal nüfustan toplayan Osmanlı devlet anlayışının terk edilmesi” olarak okunabilir. Aşarın ve iltizamın kaldırılması kırsal alanlarda küçük ve orta ölçekli mülkiyetin ve aile işletmelerinin güçlenmesine yol açtığı için (Keyder, 1982’den aktaran Pamuk, 2014: 177), 1920’li ve 30’lu yıllar tarım ve kırsal kesimler için hızlı bir toparlanma dönemi olmuştur (Pamuk, 2014: 177). Boratav, bu dönemi, geniş köylü kitleleri için hem üretim artışlarından hem de görece fiyat ilerlemelerinden kaynaklanan bir “altın çağ” olarak nitelendirir. Belki de bu hızlı ve yaygın büyüme nedeniyle saltanatın ve hilafetin kaldırılması gibi ciddi üstyapı devrimlerinin yapılmasına karşı önemli bir muhalif ses yükselmemiştir (Boratav, 2003: 56-57). 1920’lerde özel sektöre devredilen tekeller geri alınmış, böylece devlet, piyasalar ve fiyatlar üzerinde de denetimi eline almıştır (Pamuk, 2014: 189). Her ne kadar bu dönemde özel sektörü destekleyen adımlara rastlansa da döneme egemen olan anlayış liberal olarak nitelendirilemez (Pamuk, 2014: 181)

1929 buhranı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de korumacı politikaların yolunu açar. 1930’lu yıllarda dünya ekonomisi parçalanma, dünya ticareti ve uluslararası sermaye hareketleri gerileme sürecine girerken (Pamuk, 2014: 185), buhranın, hammadde fiyatlarını sınai fiyatlardan çok daha fazla düşürmesi koşulları altında serbest ticaret-açık kapı politikalarının sürdürülmesi mümkün değildir (Boratav, 2003: 63). Korumacı politikalar gereği eskiden ithal edilen sınai tüketim mallarını ülke içinde üretmek ilk sanayileşme hamlelerini oluşturur (Boratav, 2003: 64). Bunun için Türkiye ekonomisinde 1930-1939 dönemi ilk

sanayileşme dönemi olarak nitelendirilir. Devlet eliyle gerçekleştirilen bu milli sanayileşme denemesinde (Boratav, 2003: 59) Sümerbank, Etibank ve diğer kamu iktisadi kuruluşları kurularak, devlet, demir-çelik, tekstil, şeker, cam, çimento, madencilik gibi sektörlerde lider konuma gelir. Devletçilik, Türkiye ekonomisinde 1980'lere kadar önemini koruyacaktır (Pamuk, 2014: 189).

Devletçiliği, Türkiye'de kapitalist gelişme modelinin bir parçası olarak değerlendiren Boratav, sonraki dönemlerde yükselecek büyük sermaye gruplarının pek çoğunun kökeninde 1930'lu yıllarda devlet ihaleleriyle elde edilen kazançların yattığını belirtir (Boratav, 2003: 65). O yıllarda kentlerde yaşayanlar ile kente yeni göç etmiş olan -çoğu Karadenizli olmak üzere- kesim sermayesini bu ihalelerle elde etmiştir. İhalelerin önemli kısmı dönemin en büyük devlet yatırımı sayılabilecek demiryolları siyasetiyle ortaya çıkar. 1930'larda devlet yatırımlarının önemli bir kısmını oluşturan "şimendifer siyaseti" (Boratav, 2003: 47) sonucunda pek çok yerleşim merkezi demiryolları ile birbirine bağlanır. Ancak bu yollar kent merkezleri ile sınırlıdır; kasaba ve köylere ulaşmaz (Pamuk, 2014:179-180). Buradan yola çıkarak Kemalist rejimin, kırsal kesimin kentlerde yaratacağı istihdam ve barınma sorunlarından kaçınmak amacıyla onları köylerde tutmayı tercih ettiğini söyleyebiliriz (Karaömerlioğlu, 2006). Kırsal yapının çözülmesini istemeyen devlet (Yıldırım, 2021: 81), kentleri ve köyleri birbirinden ayır tutmaya çalışarak kendi içinde yeterli kentsel ve kırsal üretimi amaçlamıştır (Yıldırım, 2021: 137). Yeni Cumhuriyet'in köylüyü yücelten tavrı biraz da onun köyde kalmasını sağlamak içindir. Bu amaçla köyün kalkınması ve köylerin kültürel gelişimi için adımlar atılmıştır.

Devlet eliyle sanayileşme ve dışa kapanma sonucunda 1930'lu yıllar Türkiye ekonomisi için bir büyüme dönemi olur. Öyle ki kişi başına gelirler açısından 1939 yılı Türkiye için 20. yüzyılın ilk yarısındaki tepe noktasını temsil eder (Pamuk, 2014: 193-194). Özellikle sanayi kesiminin 1930-1939 arasında gösterdiği performansa Cumhuriyet tarihinde bir daha rastlanmayacaktır (Boratav, 2003: 79). GSYİH'de görülen yüzde 8'e yaklaşan ortalama büyüme hızında, tarımdan kaynak transferi sağlanan sanayi sektörünün rolü belirleyici (Boratav, 2003: 79) olmakla birlikte 1930-39 aralığında tarımın GSYİH'deki payı da azımsanmayacak -yüzde 50- düzeydedir. Öyle ki, 1920'lerin sonlarında buğday ithalatçısı olan Türkiye, 1930'ların sonlarında buğday ve diğer tahılların ihracatçısı konumuna geçer (Pamuk, 2014: 195-196). Bu performansın nedenleri olarak; aşarın kaldırılması, demiryolu yapım faaliyetleri ile Orta ve Doğu Anadolu bölgelerindeki üreticileri pazara bağlayarak üretim artışları, aile işletmelerinin demografik toparlanması, savaşların ardından nüfus ve ekili topraklardaki artış gösterilebilir (Pamuk, 2014: 196-197).

Bu gelişim temposu savaşla birlikte kesintiye uğrar. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmese de artan savunma harcamaları, yetişkin nüfusun askere alınmasından dolayı tarımsal üretimde gerileme, ağır vergiler nedeniyle kıtlıklar, bütçe açıkları ve enflasyon yaşanır (Boratav, 2003:81; Pamuk, 2014: 203). Bu kesinti döneminde yaşananlar ve tercih edilen iktisat politikaları pek çok anlamda 1950 sonrası Türkiye'sini şekillendirecektir. Tek parti rejimine dair yapılan itiraz ve eleştiriler yoğunlukla bu dönemdeki politikalarla ilgilidir. Bu nedenle, 1940-1945 aralığı 1946 sonrası uygulanacak iktisat politikaları açısından "kuluçka dönemi" olarak da görülebilir (Boratav, 2003: 83). İktisadi ve kültürel olarak ikiye ayırabileceğimiz bu politika ve reformlar Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri olarak sıralanabilir. Boratav bunları, "belli bir küçük burjuva

reformizminin etkili olduğu atılımlar” olarak yorumlar (Boratav, 2003: 82). Örneğin, 1944 yılında kabul edilen ve 1946’da kaldırılan Toprak Mahsulleri Vergisi, gayri safi üretimden %10 alınmasıyla aşarı andıran, piyasa için üretmeyen küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturan bir vergidir (Boratav, 2003: 85-86). Bu ve benzeri vergi uygulamalarından dolayı Pamuk’a göre CHP ile köylüler arasındaki ipler 1930’larda değil 1940-45 aralığında kopmuştur. 1940 ve 1941’de TMO, çiftçinin buğdayını piyasa fiyatlarının çok altında bir fiyatla almak istemiş, bu uygulama küçük büyük her düzeyde üreticinin pasif direnişiiyle karşılaşmıştır (Pamuk, 2014: 206-207).

Yine bu yıllarda uygulanan yol vergisi yoksul köylüleri angaryaya zorladığı için geniş halk kesimlerinin CHP’den soğumasına neden olur (Boratav, 2003: 91). CHP kendinden soğuyan köylüleri çekebilmek için 1945’te Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu (ÇTK) meclisten geçirse de bu yasa büyük toprak sahiplerinin direnişiiyle karşılaşmış, yasa ile dağıtılan özel mülkiyet altındaki topraklar son derece sınırlı kalmıştır (Pamuk, 2014: 208).

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte tek parti rejimine karşı ülke genelinde bir muhalefetin yükseldiğini görüyoruz. Bu muhalefet dış gelişmelerle de uyumludur. Savaşın ardından ABD dünya ekonomisinde hegemonyacı güç haline gelmesi dünya dengelerini daha açık ve daha liberal bir ekonomiden yana değiştirenken, içerde de tarıma ve özel sektöre daha fazla önem verilmesini, daha açık bir ekonomiden yana politikalar izlenilmesini talep eden bir muhalefet yükselmeye başlar (Pamuk, 2014: 225-226). Ancak bu değişim talebi sanıldığı gibi Demokrat Parti’nin iktidara gelişiyle değil çok daha önce CHP içinde başlamıştır. 1946-1953 arasındaki yılları “dünya ekonomisi ile farklı bir eklemlenme denemesi” olarak adlandıran Boratav’a göre bu dönemde iktisat politikaları ve ekonominin genel yönelişinin değişmesi, dönemin ortalarında iktidara gelen DP’den çok CHP’nin 1947 Kurultayı ile gerçekleşmiştir. Bu Kurultayda egemen sınıfları temsil eden bir kesim CHP içindeki reformcu kanadı yenilgiye uğratarak, Köy Enstitülerinin kapatılması, üniversitede tasfiye ve solcu oluşumların ezilmesi yönünde bir “temizlik hareketi” başlatmıştır (Boratav, 2003: 96-97).

Korkut Boratav’ın bahsettiği bu “temizlik hareketi”nin üniversiteyi ve Aleviliği ilgilendiren bir yönü de vardır. Köprülü’nün öğrencilerinden biri olmasına rağmen devletçi paradigmadan sapma gösteren çalışmaları dolayısıyla folklor araştırmacısı Pertev Naili Boratav 1945 yılında üniversitedeki görevinden alınır. Görevden alınma nedeni Kızılbaş ozanlardan Pir Sultan Abdal’ı ve onun Anadolu isyanları ile bağını araştırarak iktidarın hâkim söyleminden ayrılmış olmasıdır (Coşkuner & Coşkuner, 2020: 43). Bu olay, Cumhuriyet’in Aleviliğe ve Alevilere bakışını da gösterir aslında. Her ne kadar Osmanlı zamanında olduğu gibi Aleviler olumsuz anlamlara (rafizi, mülhid) sahip olmasa da Cumhuriyet de onların muhalif-isyancı potansiyelinden çekinmektedir.

İkinci dünya Savaşı sonrası dünya sistemindeki gelişmeler ve kapitalizmin uzun süreli savaşlarla bölünmeden istikrarlı bir yayılma dönemine girmesi 1945-1973 arasındaki yılların “kapitalizmin altın çağı” olarak nitelendirilmesine neden olur. Savaşın ardından Türkiye de bu yeni oluşumun içinde yer alma çabasına girer (Yıldırım, 2021: 82). Savaş sonrası kapitalist düzenin lideri ABD’dir ve onun yanında yer almak sol siyasetten uzaklaşmayı gerektirir. Yani sadece ekonomiyi dışa açmakla kalmayıp ideolojik alanda da bir dönüşüme ihtiyaç vardır. Bunun için yeni ulus-devlet anlayışının yaratmaya çalışıldığı “yurttaşlık” anlayışı yerine yeni bir

birleştirici unsur gerekir. Bu dönemde bu birleştirici unsur antikomünizm söylemleriyle oluşturulmuştur. Özellikle bu çabaların oldukça yoğun bir biçimde köylülere dönük kullanılması (Yıldırımaz, 2021: 82-83) ilerleyen yıllarda “Aleviler eşittir komünist” söylemine de zemin oluşturacaktır. Üzerine düşen görevleri yapan Türkiye IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü’ne 1947’de yani daha DP iktidara gelmeden üye yapılarak mükafatını alacaktır. NATO’ya üyelik ise Kore Savaşı’ndan sonra 1952’de gerçekleşir. Böylece Türkiye merkez kapitalist ülkelerin bir müttefiki olduğunu ispatlar.

1950’ler diğer üçüncü dünya ülkeleri gibi Türkiye için de hızlı bir ekonomik ve toplumsal dönüşüm süreci olur. Savaşın neden olduğu durgunluk halkı CHP’den daha da uzaklaştırmış ve 1950’de seçimi kazanan Demokrat Parti (DP) iki dönem iktidarda kalmıştır. DP, ilk iş olarak bir önceki dönemdeki şimendifer siyasetini terk ederek karayolu taşımacılığına ağırlık verir (Pamuk, 2014: 230). Erken Cumhuriyet döneminin sanayi-demiryolu ilişkisi, DP döneminde tarım-karayolları ilişkisine dönüşür (Yıldırımaz, 2021: 137). Köyleri kentlere, kentleri de birbirlerine bağlayan bir karayolu ağı oluşturmayı hedefleyen DP döneminde, karayollarının yanı sıra büyük altyapı projelerinin, barajların, fabrikaların temelleri atılır. Kasabalara ve köylere elektrik verilmeye başlanır. O yıllarda nüfusunun üçte ikisinden fazlasının henüz elektrikten yararlanmadığını (Pamuk, 2014: 231) düşündüğümüzde DP döneminin ilk yıllarının halen iyi hatırlanıyor oluşunun nedenini kavrayabiliriz. Yeri gelmişken belirtelim Tokat Aktepe Köyüne elektrik 1976 yılında, Tunceli Anıtçınar köyüne 1985 yılında gelmiştir.

DP yıllarının bir simgesi de “traktör”dür. Traktör kullanımı ekilen alan ve tarımsal çıktıyı artırıcı bir etki yapar. Bu yıllarda tarım dışı kesimden tarıma kaynak aktarımı söz konusudur ve bu kaynak aktarımı uygun kredi koşulları yaratan kamu politikalarıyla mümkün olmuştur (Boratav, 2003: 105). Ekili toprakların miktarı savaşın sonundan 1950 yılına kadar yüzde 10 artarken, 1950’li yıllarda ise yüzde 50’den daha fazla artmıştır. Pamuk (2014: 229), son 200 yılda Türkiye’de ekili alanların ve tarımsal üretimin bu kadar hızlı artış gösterdiği başka bir dönem olmadığını belirtir.

Karayolları, elektriğin yaygınlaşması, makineleşme, ekili alanların artışı, pazara yönelik tarımın başka bir deyişle tarımın ticarileşmesinin önünü açar. Boratav’ın vurguladığı gibi bu dönem “ham maddeci ihtisaslaşmaya dayalı bir eklemlenme” dönemidir ve erken Cumhuriyet’in “köylüyü köyünde tutma anlayışı”nın da terki anlamına gelir (Yıldırımaz, 2021: 82). 1923-1950 arasında kentli nüfus sadece %3 civarında artarken, 1950-60’lı yıllar, köyden ve köylülüğten hızla kopma dönemi olacaktır (Salman, 2019: 96). Hızlı bir biçimde kırdan kente göç olgusunun başlaması ve kentlerde de kentleşme hızının yüksekliği sebebiyle yeni bir tür kentleşme sürecini, gecekondulaşmayı doğuracaktır (Yıldırımaz, 2021: 83). Ancak 1950’lerden sonra kentleşmenin başlaması ve sanayileşmenin hızlanması, küçük üreticiliğe dayalı iktisadi yapıların ve kurumların önemini kaybetmesi anlamına gelmeyecektir (Pamuk, 2014: 220). Çünkü 1950’lerden itibaren hızlanan kentleşme, mülksüzlerden çok, az mülklülerin göçü biçiminde geliştiğinden, göç edenler içinde köyünde ailesinin bir miktar toprağı olanlar çoğunluktadır (Pamuk, 2014: 230-231). Başka bir ifadeyle, “göçün temel insan unsurunu, tam olarak topraktan kopmuş ve mülksüzleşmiş köylülerden çok, köylerinde sınırlı miktarda bulunan topraklarını kiraya vererek belirli bir birikime sahip olabilme imkanını bulabilen küçük köylülük” oluşturur (Yıldırımaz, 2021: 89). Yani kente yerleşenler köyle ve köylerdeki toprakla bağlarını hemen koparmamışlardır. Pamuk (2014: 231), kökenleri Osmanlı dönemine dayanan

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscoeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

küçük ve orta ölçekli mülkiyete dayalı yapının, gecekondulu ve çevresindeki kurumlar yoluyla birkaç kuşak içinde kırlardan kentlere aktarılmış olduğunu yazar. Belki de bu yüzden Eric Hobsbawm, 1980'lerin ortasında Türkiye'de hala mutlak bir çoğunluk olmaya devam eden köylülük olgusunu anlatırken Türkiye için "köylü kalesi" sıfatını kullanır (Hobsbawm 1996: 335-338'den aktaran Yıldırım, 2021: 29).

Göçün nüfus istatistiklerine yansımaları ise şöyle olur: İlk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında köy nüfusu toplam nüfusun %75'ini oluştururken, 1955 yılında bu oran %71'e düşmüştür (Salman, 2019: 111). Peki 1950'lerdeki ilk göç hareketinin aktörleri kimlerdir? 1950'lerde kırdan kente göç edenlerin önemli kısmı Doğu Anadolu'dan gelen topraksız köylülerden ve Karadeniz bölgesinden gelen küçük toprak sahibi köylülerden oluşur (Yıldırım, 2021: 106). Yıldırım'a göre, bu durum aynı zamanda makineleşmenin göçün sebebi olduğu argümanının yanlışlanması anlamına da gelir. Çünkü Karadeniz bölgesi makineleşmenin en az, göçün en yoğun yaşandığı yerdir (Yıldırım, 2021: 107). Henüz 1950'de bile İstanbul'da yaşayan Karadenizlilerin tüm İstanbul nüfusuna oranı %12,5 civarındadır (Karpuz, 2010: 102'den aktaran Yıldırım, 2021: 107). 1950'lerde köylüler, kredi ve makineleşme olanaklarından eşit oranlarda faydalanmadığından, yüksek düzeyde makineleşmeye rağmen köylüye dağıtılan toprak çeşitli mekanizmalar yardımıyla el değiştirir ya da kiralama yoluyla topraksızlaşma süreci başlar (Yıldırım, 2021: 105). Pamuk da (2014: 228), traktörlerin önemli bir bölümünün, Ziraat Bankası'nın sağladığı kredilerden yararlanan büyük ve orta ölçekli çiftçiler tarafından satın alındığını belirtir. Dolayısıyla, zirai makineler Türkiye'de daha ziyade "ortakçı-yarıcı" denilen topraksız zümreyi yerinden etmiştir. Kazgan da köyden dışarı kazanç maksadıyla gidenlerin çoğunlukla modern zirai alet ve makinelerin girdiği zengin köyler değil, henüz makinenin girmediği hayat seviyesi düşük köylerden olduğunu söyler (Kazgan, 1958: 386'dan aktaran Yıldırım, 2021: 118). Kentlerde yeni iş imkanlarının doğmasının yanında köylüyü kente çeken diğer sebep de çocuklarının eğitim alma şansını artırmak olmuştur. Sonuç olarak, 1960 yılına gelindiğinde kentli nüfusun toplam içindeki payı yüzde 32'ye yaklaşmıştır (Salman, 2019: 118).

Türkiye iktisat tarihinin 1923-1960 aralığındaki temel kırılma noktalarını ve bu dönemde yaşanan genel sosyoekonomik dönüşümleri kabaca özetlemiş olduk. Şimdi odağımızı Alevi topluluklarına kaydırabiliriz. Bu geniş zaman aralığında Aleviler köylerde çoğunlukla yarı-göçebe üretim tarzlarını sürdürmüşlerdir. O yıllarda zaten ülkenin geneli köylü olduğu için burada daha ayırt edici bir nitelemeye gidilebilir. Örneğin, Lenin, zengin, orta ve yoksul köylülük olarak üç temel köylü sınıfı modeli oluşturmuş ve bunların nihai sınıfsal dönüşümleriyle birlikte tarımsal sermaye (zengin köylüler) ve proleter emek gücü (yoksul köylüler) olarak ayrışacağını öngörmüştür (Bernstein, 2009'dan aktaran Yıldırım, 2021: 34). Alevilerin bu ikinci kategoride olduğunu söyleyebiliriz. Lenin'in bahsettiği nihai sınıfsal dönüşümden hareketle görüşme yaptığım Tokat kökenli Alevilerin "orta", Dersimli Alevilerin ise "yoksul" köylü sınıfına denk geldiğini, 1960 sonrası yaşanan kentlere göçle birlikte her ikisinin de proleter emek gücünde birleştiğini söylemek mümkün.

Yüzyılın başı için bir istatistik vererek başlayalım. Atalay, 1920'lerin başında Kızılbaş veya Bektaşî olarak adlandırılan 1 milyondan fazla kişi olduğunu ileri sürer (Atalay'dan aktaran Salman, 2019: 38). Bu kalabalık insan topluluğu, 16-17. yüzyıllarda yaşanan isyanların kanlı bir şekilde bastırılması sonucu ücra köylere, dağ başlarına çekilmiş, kent merkezlerine bu

coğrafyadaki diğer tüm toplumsal gruplardan daha uzak kalmışlardır (Salman, 2019: 99). Bu durum, yerleşik hayata, piyasaya, devlete ve yazıya uzaklığı da beraberinde getirmiştir. İşte Aleviler için Cumhuriyet, kentlere ve piyasaya olmasa da devlete olan mesafeyi kaldırması bakımından bir tarihsel kırılma olarak görülebilir. Kehl-Bodrogi de (2017: 58) geniş kapsamlı politik, sosyal ve ekonomik Kemalist devrimlerin Alevilik içerisinde önemli dönüşümlere neden olduğunu düşünür. O'na göre, devlet kontrol mekanizmalarının özellikle ülkenin o güne kadar bağımsız olan doğu bölgelerine kadar uzanması, önceden uç bölge statüsündeki alanların pazar ekonomisine dahil edilmesi, ulaşım ve iletişim ağlarının gelişmesi ve zorunlu eğitimin hayata geçirilmesi gibi gelişimler Alevileri coğrafi ve sosyal marjinalliklerinden kurtarmış ve devlet temsilcileriyle aralarında yoğun bir etkileşim kurulmasına neden olmuştur.

Bu dönemde laiklik ve modernizm doğrultusunda hilafetin ve İslami yargı yetkisinin kaldırılması Alevilerin Kemalist rejimi desteklemesinin en önemli iki sebebi olarak öne çıkar. Bir anlamda, Osmanlı İmparatorluğu sürecinde heretik (sapkın) olarak damgalanmış ve dışlanmış Alevilere (Kehl-Bodrogi, 2017: 59) Cumhuriyet eşit yurttaşlık statüsünü vaat etmiştir. Salman (2019: 105) bu dönemi "Temas ve Tasarım dönemi" olarak adlandırır. Temas dönemidir çünkü yüzyıllar sonra ilk kez Aleviler devlete, iktidar uzantılarına ve kamusal alana yaklaşmıştır. Öte yandan Cumhuriyet'in modernleşme projesi kapsamında yeni ulus tasarımının bir parçası olmuşlardır. Bu tasarımda özellikle Türk Alevilerin gelenekleri milliyetçilik sayesinde değer kazanmıştır (Kehl-Bodrogi, 2017: 63). Bektaşî dergâhının Çelebi kolunun, Kemalist politikalara karşı pozitif tavır almasını (Kehl-Bodrogi, 2017: 61) bununla açıklayabiliriz. Bu olumlu tavrın, görüşme yaptığım Tokat Alevilerinde halen devam ettiğini gördüm. Buradan yola çıkarak, nasıl Osmanlı-Kızılbâş ilişkisine göre Osmanlı-Bektaşî ilişkisi daha barışçı, hatta sembiyotik bir ilişki (Aydın, 2020: 16) ise benzer şekilde Cumhuriyet ile Çelebi koluna bağlı Aleviler (Türk Aleviler) ilişkisi daha barışçı⁴ olmuştur diyebiliriz. İttihat ve Terakki kadrolarında olduğu gibi erken dönem Cumhuriyet kadroları da Türk Alevileri yeni bir milli kimlik için gerekli öz milli değerleri korumayı başarmış bir topluluk olarak ele almıştır (Kehl-Bodrogi, 2017: 64). Fakat Kürt Aleviler için aynı şeyi söylemek mümkün değil. Önce Koçgiri (1921) sonra Dersim isyanları (1936-1938) yeni rejime karşı Alevi muhalefetinin varlığını göstermektedir. Kehl-Bodrogi, Cumhuriyet hükümetinin Alevi Dersim Kürtlerine karşı bu tavrını olası bir Kürt milliyetçi hareketinin engellenmesi olarak açıklar. Bunun yanına, vergi alınabilmesi için çoğunlukla göçebe olan Dersim aşiretlerinin yerleşik hale getirilmesi gereğini de koyabiliriz.

Erken Cumhuriyetin modernleşme projesi kapsamında köyün kalkınması ve köydekilerin eğitim düzeyinin yükseltilmesi yönünde çabalar olduğunu söylemiştik. Bunlardan Aleviler açısından en önemli adım milli eğitim seferberliği olmuştur. Milli eğitim ve kültür siyaseti 1960'lara kadar köklü bir dönüşüme neden olmasa da Alevi köylerinde değişimin ilk adımı olarak görülebilir (Salman, 2019: 113). Örneğin Tokat Aktepe köyünde 1940'larda açılan ilkökul bir yandan okur-yazar oranını artırırken diğer yandan da bir kısım mezunun öğretmen okulları veya diğer meslek okullarına gitmesini sağlayarak hayatlarını değiştirmiştir. Bu köydeki gençler 1940'larda köyün yakınındaki Pamukpınar Köy Enstitüsü'ne, 1950'lerde Tokat Öğretmen okuluna yönelmişlerdir. Üniversite eğitimine girişler ise 1965'ten sonra yoğunlaşır. Tunceli-

⁴ Kürt Koçgiri ayaklanmasının daha geniş kitlelere yayılmamasının bir nedeni olarak Çorumlu Alevilerin tutumları gösterilir. (Bardakçı, 1970: 52'den aktaran Kehl-Bodrogi, 2017: 63).

Anıtçınar köyünden görüşmecilerin aktardığına göre öğretmen atandığı halde okul binası olmadığı için bir evde eğitim yapılmış, köy okulunun inşaatı ise 1965'te tamamlanmıştır.

Bugün kamuoyunda Alevilerin Cumhuriyet devrimlerinin en büyük destekçisi, laikliğin bekçisi olduğuna dair genel bir algı vardır. Oysa Salman'ın (2019: 107) da belirttiği gibi, Alevilerle Cumhuriyet'in modernleşme projesi arasındaki ilişki sanıldığı kadar sorunsuz gerçekleşmemiştir. Örneğin, 1924'te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), devletin dini inanç olarak yalnızca Sünni İslam'ı kabul ettiğinin bir göstergesidir. Lozan Antlaşması ile dini faaliyetleri garanti altına alınmış gayrimüslim din kurumlarının faaliyetlerine izin verilirken, bunun dışındaki bütün tasavvufi yollar ve tarikatlar yasaklanmıştır (Aydın, 2020: 26). Alevi inancı da bunlardan birisidir. Bu nedenler tek parti döneminin 1940-1945 yılları arasında uyguladığı köylü karşıtı politikalarla birleşince toplumun genelinde yaşanan hoşnutsuzluk Alevilerin 1946 ve 1949 seçimlerinde büyük oranda DP'yi desteklemelerine neden olmuştur (Aydın, 2020: 26-27). Aleviler, bazı kaynaklara göre, 1946'daki ilk serbest seçimlerde DP'ye yüzde 70 oranında oy vermişlerdir (Aktürk, 2008'den aktaran Kızıldağ-Soileau, 2020: 56). Bu desteğin nedeni DP'nin kalkınmanın anahtarını kırsal kesime verdiği destekle sağlama vaadi ile demokratik bir kitle hareketi gibi algılanmasında aranabilir. Örneğin aynı dönemde Alevi aşıklarından Ali İzzet Özkan'ın CHP'yi yeren DP'yi öven şiirler yazdığını görüyoruz. Ali İzzet'in 1942 yılında söylediği *Kıtlık Destanı* doğrudan, savaş yılları içinde, İnönü eleştirisidir: “*Ak bez bulamadık şal palaz giydik/Kefensiz çok ölü mezara koyduk/ Un bulgur yok mısır kulağı yedik/ Çoluk çocuk sabi sıbyan aç kaldı* (Başgöz, 1979'dan aktaran Kızıldağ-Soileau, 2020: 56).

Bu ekonomik sıkıntıların yanında Cumhuriyet'in ilanından itibaren Alevilerin kendilerine özgü birikmiş sorunları da CHP'den yüz çevirmelerine neden olmuştur. Alevilerin Demokrat Parti'ye yönelmesinin nedenleri arasında; Aleviliğin ocak sistemine dayalı kurumsal yapısının, tekke ve zaviyeler yasasıyla en önemli merkezi olan Hacı Bektaş Dergahı'nın kapatılması, Koçgiri ve Dersim'de yaşanan olayların şiddetle bastırılması, kılık kıyafet yasasının Alevilerin dinsel lideri olan dedelere sakallarının zorla kesilmesi yönündeki baskıcı uygulamalar, bazı nüfus idarelerinin Alevi isimleri vermemeleri, bazı Alevi köy isimlerinin Sünni geleneğe göre değiştirilmesi, cem ayinlerinin İnönü döneminde baskı altında yapılması ve jandarma baskılarına maruz kalınması gibi etkenler vardır (Kızıldağ-Soileau, 2020: 57).

Dolayısıyla Cumhuriyet'le Aleviler arasındaki ilişki mutlak bir şekilde ortaya konamaz. Cumhuriyet'in dini ve toplumsal hayatı sekülerleştirmeye yönelik adımları ve eşit yurttaşlık vaadi Aleviler tarafından benimsenirken, devletin DİB aracılığıyla yalnızca Hanefi Sünniliği esas alan uygulamaları ve Aleviliğin yasaklı inanç olma halinin devam etmesi Alevileri Cumhuriyet'e karşı mesafeli durmaya itmiştir. Cumhuriyet'in 1920'lerde getirdiği hukuk reformları ve dini alan düzenlemelerine karşılık 1960'lara kadar köylerinde yaşayan Aleviler “yasaklı” cem ibadeti ve görgü hukukunu⁵ devam ettirmiştir. Salman'ın (2019: 111) ifadesiyle Aleviler, “40 yıl kadar resmi değil geleneksel düzeni işletmişlerdir.”

Cumhuriyet devrimleriyle birlikte kısmi bir açılma ve devletle temas kurmaya başlasalar da köylerinde kısmen kapalı ve otonom bir yaşam tarzı süren Alevilerin bu dönemde politik bir etkinliğinden bahsedilemez. Çok partili rejime geçişle birlikte Aleviler oy anlamında önem

⁵ Görgü Hukuku: Alevilerin otonom toplumsal örgütlenmesinin getirdiği kurumlardan birisidir; yargı işlevini görür. Yılda bir yapılan görgü cemleri ile topluluk içindeki hukuki sorunlar çözülür, suçlular cezalandırılır, cezalar affedilir.

kazanacak ve partilerin hemen hepsi önemli bir seçmen kitlesine sahip olan Alevileri kendi partilerine çekme çabasına gireceklerdir. Bu bağlamda 1957 seçimlerine kadar Demokrat Parti Alevilerin oyunu almaya devam edecektir (Kızıldağ-Soileau, 2020: 59).

Alevi göçlerini ele alan çalışmasında Salman, 1930'ların ortalarından itibaren devletçi sanayileşme politikası doğrultusunda kurulan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) 1940'larda Alevileri bu kurumlarda çalışmak üzere çevre il ve ilçelere çektiğini yazar. Ancak bu dönemde kente yönelen göçler çok münferit düzeydedir çoğunluğu mevsimlik olarak çalışma amaçlıdır. Yine Salman'a göre 1940'larda kurulan Köy Enstitülerinde eğitim ya da iş edinmek amacıyla ve bireysel düzeyde bir göçten söz etmek mümkün (Salman, 2019: 103-105).

Bu dönemde büyük ölçekli devlet işletmelerinin kurulduğu orta büyüklükteki kentlerde pek çok işçi kır kökenlidir. Bu yarı köylü işçiler köyleriyle bağlarını koparmadan, hasat zamanlarında köylerine geri dönerek çalışan bir gruptur (Pamuk, 2014: 190). Yaptığım görüşmelerde 1940'larda Sivas'ta açılan çimento fabrikası, demiryolları atölyesi, Divriği'deki demir madeni ve demiryollarının yapımı ile o bölgedeki Alevi nüfusun istihdam edildiğini tespit ettim. Görüşmeciler, bu yıllarda ve sonrasında daha uzakta sayılabilecek İskenderun Demir-Çelik fabrikasına bile çalışmaya gidenler olduğunu aktardılar. Ancak bu, henüz bir göç hareketi sayılmaz çünkü şehir merkezlerine köyden işçi olarak erkekler gider, ailelerini yanlarında götürmezler, gidenler de köyle bağlarını kesmezler.

Makineleşme ve göç ilişkisine gelince, çalışma kapsamında görüşme yaptığım Tokat köylerinde modern zirai makineler bulunmakta, Dersim köylerinde ise 1980'lere kadar bu makineler yok denecek düzeydedir. Örneğin Tokat Aktepe Köyünde ilk traktör 1953'te girmiştir. Bu da ikinci bölgeden daha fazla kente çalışmaya giden insan olmasını açıklar. Göç etmek için belli bir birikime sahip olmanın yanında ulaşım imkanlarının da gelişmiş olması gerekir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki topraksız köylüler bu her iki olanağa da sahip olmadığından kente göçleri 1960'lı yıllarda başlamıştır (Yıldırım, 2021: 116-117). Alevi köyleri için de bu tespiti yapmak mümkün. Özellikle Dersim gibi ulaşımın gelişmemiş olduğu bir bölgede, kitlesel bir göçten çok bireysel (erkeklerin) çalışma maksadıyla dışarı gittiğini görüyoruz. Örneğin Tunceli-Anıtçınar Köyü'ne asfalt yolun yapılması 2000'lerin başını bulmuştur. Bu köyden 1960 öncesinde çalışmaya giden erkekler Erzurum, İskenderun, Adana gibi trenin gittiği kentleri tercih etmişlerdir.

Özetle, 1923-1960 aralığında Alevilerin neredeyse tamamı kırsal alanda yaşamakta ve tarım, hayvancılık ve ormancılıktan geçimlerini sağlamaktadırlar. Bazı bölgeler hariç pazar için üretim söz konusu değildir. Kazançlarının bir kısmını vergi olarak devlete ödeyen Aleviler kazançlarından, topluluk içindeki kamusal hizmetleri yürütmekle sorumlu dedeler ve pirlere de "hakullah" adı altında bir pay ayırırlar. Hasat zamanı bitiminde köylere gelen bu dini liderlere genellikle tarım ürünleri biçiminde (genellikle buğday) aynı ödemeler yapılır. Görüşmecilerin belirttiğine göre dini liderlere yapılan bu ödemeler ne köylüyü fakirleştirecek ne de dedeyi zenginleştirecek bir düzeydedir. Alevi topluluklarının coğrafi çeşitliliği göz önüne alındığında yıllık kazançları da farklılık gösterir. Görüşme yaptığım Tokat köyleri tarıma müsait toprakları ve ulaşım imkanları nedeniyle tarımdan yüksek bir kazanç sağlayabilirken Dersim köylerinin tarım olanakları coğrafi yapısı bakımından kısıtlıdır. Bunun yanında yine Tokat köylerinde zirai makinelerini kiralayarak (traktör, patoz vb.) para kazanıldığını tespit ettim. Bu

yıllarda çocuklarını eğitim almak üzere şehirlerdeki akrabalarının yanına, yatılı okullara veya öğretmen okullarına gönderenlerin oranı Tokat bölgesinde daha yüksektir. Her iki bölgede de yarı göçebe bir üretim tarzı içinde olduğunu görüyoruz. Görüşmeciler, Tokat Aktepe köyünde 1980'lere kadar yaylacılık yapıldığını bildirdiler. Tahtacılar gibi yüksek ve ormanlık bölgelerde yaşayanlar ise daha çok hayvancılık ve ormancılıkla meşgul olmuşlardır. Sonuç olarak Aleviler 1960 öncesinde yani kente göç başlamadan evvel genellikle yoksul bölgelerde ve geçimlik ekonomi sınırında bir hayat sürer. Ticaret ve zanaat becerileri olmayan Alevilerin birikimleri de yoktur⁶. Bu onların diğer toplumsal gruplara göre kent hayatına daha geride başlamaları anlamına gelir (Salman, 2019: 122).

3. 1960-1980: Kentlerde Tam Açılma ve Sol Siyasetle Buluşma

1960-1980 arası dönem genel olarak Türkiye tarihinin en demokratik dönemi olarak kabul edilir. Bir darbeye başlayan bu görece özgürlükçü ve demokratik dönem yine bir askeri darbeye son bulacaktır. Yine bu dönem, köyden kente göçün devam ettiği ve Türkiye'ye özgü bir kentleşmenin oluşma dönemidir. Aleviler açısından ise ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Aleviler kitlesel olarak bu yıllarda kentlere ve yurtdışına göç etmeye başlamış, kamusal alanlarda artan görünürlükleriyle birlikte mekânsal ve toplumsal marjinallikleri azalmaya başlamıştır. Bir önceki dönemin aksine bu dönemde; kentle, piyasayla, devlet aygıtlarıyla ve Sünni çoğunlukla yakından temas etmeye başlayan hatta yüz yüze gelen Aleviler, bir yandan dahil oldukları kent ekonomisinden pay talep ederken bir yandan da siyasi taleplerini dile getirmeye başlayacaklardır. Bu talepler dönemin sonunda kanlı olaylara neden olacak ve can ve mal kaybına uğrayan Alevilerin büyük kentlere göçünü hızlandıracaktır.

1960-80 aralığındaki Alevilerin kentleşme süreci, Türkiye'de sol siyasetin kitleselleştiği dönemle çakışmış ve Aleviler kente uyum sürecinde solcu çevrelerle dayanışma ağları kurarak kente tutunmaya çalışmışlardır. Alevilerin kentlerdeki yaşamının ve topluluk içindeki katmanlaşmanın iktisadi boyutları elbette dönemin hâkim iktisat politikalarıyla yakından ilişkilidir. O nedenle önce bu yirmi yılın önemli iktisadi gelişmelerine göz atalım.

DP'nin 1950'lerin ortalarında uyguladığı iktisat politikaları çoğunlukla "popülist" politikalar olarak değerlendirilir (Boratav, 2003; Pamuk, 2014: 233). Türkiye iktisadi tarihinin bu ilk popülizm denemesi büyük bir enflasyon dalgası ve ardından bir iktisadi krize yol açmış ve Pamuk'a göre iktisadi koşullardaki olumsuz gidişten beslenen kentli muhalefet, DP iktidarının devrilmesine kadar giden olaylar zincirini başlatmıştır. 1960'taki askeri darbenin arkasında yatan iktisadi neden memurların ve özellikle de subayların enflasyon nedeniyle alım güçlerinin gerilemesidir (Pamuk, 2014: 233-234).

Keyder, 1960 darbesini yapanlar ve onların danışmanlarının pek de farkında olmadan yeni bir birikim modelinin temelini attıklarını ve 20 yıl boyunca bu modelin oldukça başarılı bir biçimde işlediğini belirtir (Keyder, 1995: 198). Yeni birikim modelinin gerektirdiği şekilde, işçilere sendikalaşma, toplu sözleşme, grev hakkı ve sosyal güvenlik anlamında haklar tanınmıştır. Keyder'e (1995: 205) göre, bu dönemde "burjuvazi bu haklardan çok hoşnut olmasa da genel

⁶ Aktepe köyünde at arabası ile meyve sebze satış işlerini muhacirler başlatır. Bu köy iskan politikaları sonucunda Türk, Ermeni, Kürt ve Balkanlardan gelen muhacirlerin karışık yaşadığı bir köydür.

olarak dönüşüme katılmaya istekli” görünmektedir. Buradan yola çıkarak Keyder, dönemin ekonomi politliğini tanımlayan özelliklerini, “belli iktisadi tahsis mekanizmalarının politizasyonu ve gelirin yeniden dağılımı yoluyla bir iç pazarın kurulması” şeklinde özetler (Keyder, 1995: 206-207).

Boratav (2003: 13-15) ise bu dönemi, “27 Mayıs rejiminin tasfiyeye uğradığı” 1962 yılı ile başlatır. 1961 Anayasası ile kurulan DPT öncülüğünde 1963 yılından başlayarak beş yıllık kalkınma planlarının yatırım politikaları üzerinde belirleyici olduğu bu yeni dönemde özellikle ilk kalkınma planı, kamu sektörü için emredici özel sektör için ise yol gösterici bir nitelik taşır. Bu plana göre iç pazara yönelik sanayileşmeye önem verilirken tarım kesimi plan dışı kalır (Pamuk, 2014: 235). 1965’te Özal’ın DPT Müsteşarı olmasıyla uzun dönemli ağır sanayileşme anlayışından özel sektör önderliğinde iç piyasa için dayanıklı tüketim malları üreten sanayileşme modeline geçilir (Pamuk, 2014: 236). Kamu kesimi ile özel kesim arasındaki bu yeni iş bölümüne göre; büyük yatırımlar gerektiren demir-çelik, petro-kimya ve diğer ara mallarında ağırlık KİT’lerdedir. Örneğin, Ereğli Demir-Çelik ve PETKİM gibi kamu kuruluşları 1960’larda devreye girmiştir (Pamuk, 2014: 237). Yerli sanayi sektörünün selektif korunmasına dayanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinde bu dönemde KİT’ler bölgesel kalkınma yoluyla istihdam yaratmaktan, ülkenin kendine yeterliğine kadar uzanan birçok amaca hizmet etmiştir (Keyder, 1995: 225-230). Bu dönemde KİT’ler kadar özel sektör de faaldir. Buzdolabı, radyo, çamaşır makinesi, otomotiv gibi dayanıklı tüketim malları özel sektör tarafından üretilir. Montaj sanayi ile yola başlayıp zamanla yerli üretime geçen ve iç pazara yönelen bu firmalardan Sabancı, Koç gibi büyük holdingler 1960’larda yükselmeye başlamıştır (Pamuk, 2014: 237).

1962-1977 arasında düzgün ve yüksek bir büyüme temposu ve düşük enflasyon⁷ emekçi ve orta sınıfların reel gelirlerindeki artışlara yol açarak dayanıklı tüketim mallarının kullanımının toplumun tüm kesimlerine yayar. Boratav’a göre 1970’li yılların ortalarında gecekondu semtlerinde çatıları kaplayan televizyon antenleri bu gelişmenin sembolik kanıtıdır. Yine kentlerde çamaşır makinesi, buzdolabı, radyo, televizyon, araba ve eş eşyaları gibi dayanıklı tüketim mallarına talep artar. Benzer şekilde işçi ve köylü ailelerinde de transistörlü radyo, teyp, buzdolabı, hatta otomobil kullanımı giderek yaygınlaşır (Boratav, 2003: 119-120). Memur maaşları ve işçi ücretlerinin artışının arkasındaki diğer faktör de 1961 Anayasasının sağladığı olanaklardır. Bu dönemde oldukça ileri bir sosyal güvenlik sisteminin kurulabilmiş olması sayesinde işçi sınıfı ücret dışında önemli güvencelere ve parasal olmayan gelir türlerine kavuşabilmiştir. Öyle ki, Türkiye bu dönemde benzer gelişme düzeyindeki az gelişmiş ülkeler arasında görece olarak yüksek ücretli grupta yer almıştır (Boratav, 2003: 124-125). Bu durum talebi artırarak yeni birikim modelinin güçlü iç pazar hedefine ulaşılmasını kolaylaştırmıştır. İç pazarın büyümesini sağlayan başka bir faktör de bu yıllarda Avrupa’ya işçi olarak giden yurttaşların gönderdikleri dövizler olmuştur. İşçilerin ailelerine gönderdikleri dövizler bir

⁷ 1962-1977 arasında ekonominin küçüldüğü ya da kişi başına gelirin azaldığı yıl olmadığı gibi yıllık enflasyon hızı 1960’ların hiçbir yılında yüzde 10’un üzerine çıkmamıştır. Hatta son 200 yılda ücretlerin satın alma gücünde en hızlı artışların 1950-1980 döneminde gerçekleştiğini görüyoruz (Pamuk, 2014: 238-239). Özellikle Marmara, İzmir ve Adana gibi kentlerde yoğunlaşan imalat sanayii nedeniyle istihdam oranlarının da en hızlı arttığı bir dönem olmuştur.

yandan ödemeler dengesini iyileştirirken, diğer yandan ithalatı kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır (Pamuk, 2014: 238).

1962-1977 arasında kırsal kesim de ihmal edilmemiştir. Tarımsal ürünler tarım satış kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel, Şeker Şirketi, Çaykur gibi kuruluşlar aracılığıyla pazarlanmaya başlanmış; destekleme politikalarının etki alanı genişlemiştir (Boratav, 2003: 1125). Dolayısıyla planlı yıllar adı verilen dönemde geniş halk kitleleri ekonomik büyümeden kendilerine düşen payı reel gelir artışları şeklinde alabilmiştir (Boratav, 2003: 126). 1970'lere gelindiğinde dünya ekonomisinin kesintisiz büyüme ve refah artışı sürecinde duraklama yaşanır. Kapitalizmin altın çağını bitiren olaylar, dolar merkezli sabit kur düzeni Bretton Woods döneminin sona ermesi ve petrol fiyatlarının OPEC tarafından 1973 ve 1975 de iki kez arttırılması olmuştur. Bunun sebep olduğu dünya petrol bunalımı uluslararası ticaret ve ödemeler düzenine darbe vurur (Pamuk, 2014: 242). Türkiye gibi ucuz petrol fiyatlarından dolayı ithal enerji türlerine bağımlı bir sınai yapısına sahip ülkeler için petrol krizi hızlı sanayileşme temposunun düşmesi anlamına gelecektir.

70'li yıllar ekonomik kriz yanında politik istikrarsızlıkların yaşandığı yıllardır. 12 Mart Muhtırasından itibaren ara rejim ve koalisyonlar tarafından yönetilen ülkeye işçi dövizlerinin girişi de yavaşlamaya başlar (Pamuk, 2014: 242-243). 1978-79 yılları yemeklik yağlardan benzine kadar pek çok temel ihtiyaç maddelerinde kuyruklar ve karaborsaların oluştuğu ve yüksek enflasyonun görüldüğü bir dönem olur. 1977'den itibaren de her sene devalüasyona başvurulur (Boratav, 2003: 141). Yüzde 100'e yaklaşan yıllık enflasyon ücretlilerin ve tarımla uğraşanların satın alım gücünü düşürerek gelir dağılımını bozucu bir etki yapar (Pamuk, 2014: 244). Sonuç olarak, 70'lerin son üç yılı dışındaki planlı dönemde emeğin toplam gelirden aldığı payın arttığını söyleyebiliriz (Pamuk, 2014: 258). Gelirin bölgeler arasındaki dağılımı ise o kadar iç açıcı değildir. Zira sanayileşmenin ülkenin batısında yoğunlaşması, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin sanayileşmeden hemen hiç pay alamamaları bölgeler arası eşitsizlikleri arttırmıştır (Pamuk, 2014: 259). Ancak ülkenin geneline yayılan kamusal eğitim düşük ve orta gelirliiler açısından önemli bir fırsat yaratmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kamu kesiminin eğitim harcamalarının artması özellikle kentlerdeki orta gelirli kesimler arasında toplumsal hareketliliği artırıcı yönde etki yapmıştır (Pamuk, 2014: 260).

Bu dönemde eğitim olanaklarındaki ve reel ücretlerdeki artış kentleri cazip hale getiren etmenler olarak öne çıkar. Ücretlerdeki yükselme dönemin birikim modeliyle tutarlı olacak şekilde işçilere sağlanan örgütlenme hakkı ile yakından ilgilidir. İşçi sınıfı iç pazarın vazgeçilmez bir unsurudur bu yüzden de onlara toplu pazarlık ve grev hakkı tanınmıştır. Örneğin, 1963-1971 arasında örgütlü sektörde reel ücretler her yıl yüzde 5 ile yüzde 7 arasında artmıştır. 1964 ile 1978 arasında ise ortalama ücretlerin iki kat arttığını görüyoruz (Keyder, 1995: 218-219). Bunun yanında neredeyse ücretsiz olarak sağlanan sağlık ve eğitim hizmetleri açısından Türkiye bu dönemde orta gelirli diğer ülkelere göre daha iyi bir durumdadır. Dahası Türkiye "sosyal güvenliğin emekli aylıkları biçiminde kurumsallaşması açısından kesinlikle çok daha ileri" bir noktadadır (Keyder, 1995: 221). 1978-79 yıllarında yaşanan kıtlıklar, yüksek enflasyon ve işsizlik kırlardan kente göçü yavaşlatsa da genel olarak bu dönemde ülke nüfusu yıllık yüzde 2,5 artarken, büyük kentlerin nüfusları yılda yüzde 5'ten daha hızlı artmıştır (Pamuk, 2014: 246).

Büyük kentlerin sunduğu bu olanaklar 50’lerde başlayan kırdan kente göçü daha da artırır. Kentlerdeki yeni nüfus gecekondular mahallelerinde yepyeni ilişkiler çevresinde örgütlenmeye başlar. Öyle ki, 1960’ların sonuna doğru büyük şehirlerdeki konutların yarıya yakını resmen gecekondular olarak sınıflandırılmıştı. Karpat, 1968 itibarıyla İmar ve İskân Bakanlığı verilerine göre Ankara’daki konutların yüzde 64’ünün, Adana’dakilerin yüzde 48’inin, İstanbul’dakilerin yaklaşık yüzde 40’ünün ve İzmir’deki konutların yüzde 24’ünün gecekondular tanımına girdiğini ifade eder (Karpat’tan aktaran Salman, 2019: 121). Genellikle aşamalı olarak ve aile emeği kullanılarak inşa edilen gecekonduların bulunduğu semtler şehir merkezinden fazla uzak olmadığı için bu mülklerin yararlandığı kentsel rant oldukça büyüktür (Keyder, 1995: 222). Gecekondular aynı zamanda köylülerin çeşitli dayanışma ağları yaratarak, bir anlamda köylülüklerinden vazgeçmeyerek kentlere eklenme sürecinin önemli bir unsuru olmuştur (Yıldırım, 2021: 134). Köydeki hayata benzer bir ortamı bu semtlerde kuran işçi göçmenler köyle olan bağlarını da koparmazlar; kimisi çocuklarını köylerindeki ailelerin yanına bırakırlar ve düzenli olarak köyden erzakları gelir (Keyder, 1995: 217). Görüşme yaptığım kişiler, çoğunlukla kendi köyünden insanların yaşadığı gecekondular mahallelerine geldiklerini, ev yapana kadar akraba veya musâhiplerinde⁸ kaldıklarını, kentsel dönüşümle evleri apartmanlara dönüşene kadar çevirdikleri alanlarda meyve sebze yetiştirmeye, evlerinde ekmek yapmaya devam ettiklerini anlattılar. Ayrıca köyden gelen gıda maddelerinin geçimlerinde önemli bir yer tuttuğunu beyan ettiler.

Bu dönemin bir darbeyle başladığını söylemişti. Çoğu insan tarafından “ihtilal” diye nitelendirilen 1960 askeri darbesi Aleviler açısından ikinci bir siyasal dönüm noktasıdır⁹: Alevi meselesi ilk kez kamusal alana çıkar (Massicard, 2017: 55). İhtilal kadrosunun, Alevilere karşı sergilediği olumlu tutum burada önemlidir. Özellikle darbe lideri Cemal Gürsel’in, Alevilik konusunda hizmet vermek üzere DİB bünyesinde bir “Alevi masası” kurulmasına yönelik girişimleri, köşkün kapısını Alevilere ve Alevi ozanlara açması, Aleviliğe bir açılım olarak değerlendirilir (Kızıldağ-Soileau, 2020: 60). Bunun yansımaları o yıllarda Alevi köylerinde doğan erkek çocuklara Cemal ve Gürsel isimlerinin verilmesinde görürüz. Çünkü Cemal Gürsel kamusal alanda hiç ifade edilmese de Alevi-Kürt’tür (Kızıldağ-Soileau, 2020: 60). 1964 yılında Cumhurbaşkanının da katıldığı bir cem töreni yapılır. Yine 1964 yılında Hacı Bektaş Dergâhı dönemin devlet erkanının katılımıyla müze olarak açılır. Alevilerin çıkardığı bazı yayın organları yine ilk defa bu dönemde yayımlanmaya başlanır. İlk Alevi bildirisi ile Türkiye’de Alevi sorunu”nun ilk defa bu dönemde zikredildiğini görürüz (Kızıldağ-Soileau, 2020: 61). Yine Alevi eğilimli ilk parti Türkiye Birlik Partisi 1966’da kurulur (Massicard, 2017: 56).

1940’larda da ciddi bir yoksulluk olmasına rağmen Alevi göçlerinin kitlesel göç niteliğini kazanması 1960’lardan itibaren. Kentlerdeki KİT’lerde işçi olmak, çocuklarına eğitim aldirmek sebebiyle göç edenlerin yanında küçük birikimleriyle ticarete atılanlar da olmuştur (Salman, 2019: 119). Örneğin Tokat Aktepe köyünden olan dedem, 1960’ların başında Tokat

⁸ Musâhiplik Alevi toplumsal örgütlenmesinin en önemli kurumlarından birisidir ve dünya-ahiret kardeş demektir. Ergenlik çağına gelip evlenen her canın mutlaka musâhip kavline girmesi gerekir. Bunu yapmayanlar topluluğun tam bir üyesi sayılmaz ve cemlere alınmazlar. Birbiriyle musâhip olmaya niyetlenen dört canın (iki karı koca) her şeyi teorik olarak ortaktır. Çocukları yedi göbek boyunca birbiriyle evlenemez. (Yıldırım, 2020: 490-491)

⁹ 1961 Anayasası’nın sağladığı görece serbest ortama rağmen Alevi ibadetleri ve dedelik kurumu hala yasaktır (Salman, 2019: 126).

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaoeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

şehir merkezine göç ederek Alevilerin yaşadığı mahallede küçük bakkal dükkânı kurmuş, sonrasında şehir merkezinde manifatura dükkânı açmıştır¹⁰. Bu dönemde Alevilerin bir kısmı da Almanya'ya göç eder. Tunceli Anıtçınar köyü ve çevre köylerden 70'lerde Kuveyt, Irak gibi ülkelere inşaat işçisi olarak gidenler de olur. Bugün hala bu köylerden Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde inşaat işlerinde çalışmaya giden erkekler vardır. Yine bu köyden birkaç görüşmeci 1973 yılında hizmete açılan Boğaziçi Köprüsü'nün inşaatında çalıştığını ifade etmiştir.

Bu yıllarda hem ülke içinde büyük kentlere hem yurt dışına göç eden Aleviler, ilk aşamada bütün göçmenlerin yaşadığı sorunlarla karşılaşır. Barınma ve konut sorunu, iş bulma sorunu, kentsel alanda eşitsizlikler ve yoksulluk, kendi tampon mekanizmalarını kurma, enformel ilişki ağları gibi başlıklar Aleviler bakımından da işler. Bu sorunları aşmanın en iyi yollarından birisi kapıcılık işine girmektir (Salman, 2019: 121). Görüşme yaptığım Aleviler de öncelikle kapıcılığı tercih ettiklerini, kapıcılık olmazsa fabrikada işçi olmaya çalıştıklarını son çare olarak da hamallık veya inşaat işçiliğine yöndiklerini anlattılar. Özellikle Tokatlılar için kapıcılık önemli bir geçim kaynağı, kente tutunma aracı olmuştur. Fakat aynı Kürt Aleviler için söylenemez, dil farklılığı nedeniyle kapıcılık işlerinde şansları yoktur. Tokatlı Alevilerin yoğun olarak görüldüğü bir diğer meslek kolu da hamamcılık olmuştur. Tokat-Zile Alayurt köyünden görüşmeciler, Adana pamuk tarlalarında, Nevşehir'deki üzüm bağlarında ve İstanbul bostanlarında mevsimlik işlerde çalıştıklarını ifade ettiler. Yine bu dönemde İskenderun Demir-Çelik İşletmesi'ne çalışmaya gidenler de olmuş.

Göç, Aleviler içinde daha önce hiçbir örneğine rastlanmamış bir toplumsal farklılaşmaya neden olur. Sermaye birikiminden ve ticari becerilerden yoksun olan Alevilerin burjuvazisi de zanaatkârları da yoktur. Bu durum onları gelişme sürecinde olan kamu sektöründe işçiliğe iter. Yine bu dönemde verilen nitelikli kamusal eğitim aracılığıyla doktor, avukat, mühendis gibi mesleklere sahip olan Aleviler yakınlarına da iş olanağı açar. Eğitimin toplumsal tırmanma yolu olarak görülmesi aileleri, başarılı olan çocukların eğitimine devam etmeleri yönünde seferber eder (Massicard, 2017: 53).

Şehre göç eden Aleviler kapıcılık işi bulamazlarsa yoksul gecekondu mahallelerinde önce bekar odalarında kalıyor, biraz birikim yaptıktan sonra kendi evlerini yapıp ailelerini de yanlarına alarak yaşıyorlardı. Elbette yoksulluk ve gecekondu hayatı sosyalist fikirlere yönelişin tek nedeni değildir. Alevileri, diğer göçmenlerden ayıran başka faktörlere bakmak lazım. Farklı dini inanç ve bir kısmının farklı dile sahip olması diğer göçmenlere nazaran Alevilerin daha fazla dışlanması anlamına geliyordu. İktisadi birikim ve becerileri olmadığı gibi iktidar aygıtlarına uzak olmaları da muhalif duruşlarını perçinleyen etmenlerdi. Dolayısıyla kent hayatına diğer göçmenlere nazaran çok geride başlamaları, düzeni eleştirmek ve düzen karşıtı pratikler içinde yer almak için yeterli bir motivasyon olmuştur. Kimliği gereği yüzyıllardır muhalif bir damarı zaten içinde taşıyan Alevilerin sol siyasete yaklaşması bu anlamda çok da şaşırtıcı değildir. Üstelik göçle birlikte köy toplulukları çözülmüş, dinsel liderler olan "dedeler", dinsel törenler ve musahiplik kurumu önemini yitirmiştir (Massicard, 2017: 53). 50'lerin sonlarında Alevilikte "yapısal laikleşme" denilen bir süreçle dinsel kurumlar toplumsal hayatın dışına çıkma eğilimine girerken 60'ların sonlarında ise yine Kehl-Bodrogi'nin deyiimiyle Aleviliğin "özel

¹⁰ Manifatura dükkânının adı "Birlik Manifatura"dır ve o dönemde kurulan Türkiye'nin ilk Alevi siyasi partisinin adından esinlenmiştir.

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaoeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

laikleşmesi” gerçekleşmiştir. Yani dini kimliklerini terk eden Aleviler sosyalizme yönelmişlerdir (Kehl-Bodrogi, 1996: 54). Başka bir ifade ile Alevilik artık dinsel bir kimlik olmanın dışında politik bir söylem ya da etnik bir kimlikle ifade edilen bir şekle dönüşmüştür (Kızıldağ-Soileau, 2020: 62).

60’larda sol siyaset bağlamında Aleviler açıdan iki yönelim söz konusudur. Birisi Ecevit önderliğindeki “ortanın solu” diğeri de kitleleşmeye başlayan sosyalist/Marksist harekettir. Orta ve yaşlı kuşak birincisini tercih ederken¹¹ gençler ikincisine yönelirler. Alevi gençlerin sınıfsal konumları onları Marksist fikirlere duyarlı hale getirmiş (Ata, 2020: 169), bu genç kuşağın 1965 seçimlerindeki tercihi TİP olmuştur. TİP’in Alevilerden yüzde 30 oy alması (Kızıldağ-Soileau, 2020: 63), Alevilerin sosyoekonomik durumu ve TİP’in ezilenler üzerine kurduğu söylemin Alevi mitolojisinin benzer öğeleriyle örtüşmesi şeklinde açıklanabilir. TİP, bu geleneği modern politik anlamda “sosyalist”, “eşitlikçi” ve “komünist” olarak yorumlamaya girişmiştir (Kehl-Bodrogi, 2017: 66). Alevilik tarihinin bu yeni yorumunda Ali, Hacı Bektaş ve Pir Sultan Abdal dayanışma, yardımlaşma, ezilenlerin birliği, malların adilce paylaşımı ahlakını vaaz eden ilk sosyalistler olarak görülmüş, genç Aleviler miraslarını tarihsel materyalizme göre yeniden yorumlamışlardır (Massicard, 2017: 60). Özellikle 1968 sonrasında bu gençler politik varlıklarını sandık yerine sokaklarda, dağlarda, köylerde göstermeye başlayacaklardır (Kızıldağ-Soileau, 2020: 71).

Dolayısıyla Aleviler 1970’li yıllara sosyalist hareketle kaynaşmış bir şekilde girmiştir. Örneğin Fikret Otyam, 1977 yılında Hekimhan dağlarında çoğunluğu Alevilerin oluşturduğu maden işçilerinin 335 gün süren direnişinden bahseder (Otyam & Cancana, 1998: 87). Böylece “Alevi eşittir komünist” algısı güçlenmiş ve bu algı 70’lerin iktisadi kriz ortamında konut mülkiyeti gibi diğer kentsel kaynakların bölüşümü meselesinde toplumsal bölünme ve siyasal çatışmaların gerekçelerinden biri olmuştur (Salman, 2019: 132).

1960’larda kentlerde görünür olmaya başlayan Aleviler, 70’lerde sosyalist hareketle kaynaşmış olmanın verdiği öz güven ve kurulan dayanışma ağları ile kente tutunmayı başarmıştır. Bir kısmı küçük sermaye birikimleriyle eskiden yalnızca Sünnilerin yaptığı ticaret, zanaat gibi işlere girmiş, bir kısmı yüksek öğrenim sonucunda yüksek kamu görevlerine gelmiştir. Avrupa’dan getirilen Alevi sermayesi de toplumsal tırmanışa yardımcı olmuştur (Massicard, 2017: 64). Alevilerin kentlerde yeni bir ekonomik aktör olarak ortaya çıkmasına, kriz ortamında İç Anadolu’daki küçük burjuvazinin ekonomik sıkıntıları ve Aleviliği rejime yönelik bir tehdit olarak gören MHP’nin gerilim stratejisi de eklenince, Nisan ve Aralık 1978’te Maraş, Eylül 1978’de Sivas ve Mayıs-Temmuz 1980’de Çorum’da Alevi mahallelerine yönelik saldırılar olur. Bu saldırılar resmi rakamlara göre Maraş’ta 111 ölü ve yüzlerce yaralı, Sivas’ta 9 ölü ve 105 yaralı, Çorum’da 50 ölü ve sayısız yaralı ile sonuçlanır (Salman, 2019: 132).

Massicard’ın da vurguladığı gibi bu çatışmalar ekonomik olanaklara erişim konusundaki rekabetle ilgilidir ve Cumhuriyet tarihinde bunların dışında siviller arasında yaşanmış başka çatışma yoktur (Massicard, 2017: 63). Alevilere yönelik bu saldırılar söz konusu kent merkezlerinden büyük kentlere ve Avrupa’ya yeni bir göç dalgasına sebep olur. Bu olaylar aynı

¹¹ O dönemde Alevi köylerinde doğan çocuklara Bülent ve Ecevit isimlerinin verildiğini görüyoruz. Bunu Dersim köylerinde de tespit ettim.

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

zamanda 80’li yıllarda ortaya çıkacak kimlik inşa sürecinin travmatik arka planını oluşturacaktır (Salman, 2019: 133-134).

4. 1980-1993: Serbest Piyasa Ortamında Kimliğin Keşfi

Türkiye iktisat tarihinde 1980 sonrası dönem genellikle 1980-2002 ve 2002’den günümüze kadar olan süre aralığında ele alınır. 1980 farklı bir ekonomik paradigmaya geçişi temsil ederken 2002 yılı ise günümüze kadar sürecek olan AKP’li yılların başlangıcıdır. Alevilerin iktisadi tarihi açısından ise 1980’den sonraki kırılma noktası Madımak Katliamı’nın yaşandığı 1993 yılıdır. Bu hazin olay bir yandan büyük şehirlere Alevi göçlerini tetiklerken bir yandan da 80’lerde başlayan kimlik uyanışını zirveye çıkararak Alevi hareketini cesaretlendirmiş, eskiden kimliğini saklayan Alevilerin kamusal alanda daha özgüvenli bir şekilde taleplerini dile getirmelerine neden olmuştur. Bu nedenle 1980’den günümüze kadar olan süreyi 1980-1993 ve 1993’ten sonrası olarak ele almayı uygun buldum.

Dünya ve Türkiye açısından 1980’ler bir iktisadi paradigma değişimi anlamına gelir. Neoliberalizm olarak da adlandırılan bu dönem, Keynesçi müdahalelerin terk edildiği, ekonomide devletin rolünün yerine piyasa mekanizmalarının geçtiği, emekten çok sermayenin taleplerinin önemsendiği, iç pazara yönelik üretim yerine ihracata dayalı büyüme stratejisinin öne geçtiği bir dönemdir. Öncülüğünü İngiltere’de Thatcher, ABD’de Reagan’ın ve Türkiye’de Özal’ın yaptığı neoliberal politikalar, kamu harcamalarının kısılması, refah devleti uygulamalarının terk edilmesi, kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi ve çeşitli sektörler üzerindeki kamu denetiminin hafifletilmesi gibi ortak hedeflere sahiptir. Neoliberal iktisat politikalarının uluslararası alandaki yansımaları ise ticaret üzerindeki engellerin hafifletilmesi ve daha da önemlisi uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki denetimlerin azaltılması yönünde olmuştur. Bu süreçte gelişen ekonomilerde ithal ikameci politikaların ve devlet müdahalelerinin terk edilmesi, ekonominin dışa açılması daha sonra Washington mutabakatı olarak anılacak piyasa yanlısı politikaların benimsenmesinde IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar önemli roller üstlenirler (Pamuk, 2014: 263-264).

Bu ülkelerden birisi de Türkiye’dir. Bir önceki dönemde gördüğümüz gibi Türkiye’de ithal ikamesi stratejisinde özel sektör öncü bir rol oynasa da devlet kesimi 1980 yılına kadar etkili olmaya devam etmiştir (Pamuk, 2014: 198). Yine bir önceki dönemde güçlü bir sendikal direnme olduğunu ve sermayedarların 1980’e yaklaşırken artık bu durumdan rahatsız olmaya başladıklarını biliyoruz. Hatta büyük sermaye çevreleri sermaye için gerekli güven ortamının yeniden yaratılmasının çağrılarını 1979 yılından itibaren açıkça yapmaya başlamışlardı (Boratav, 2003: 146). Bu nedenle, Boratav (2003: 14) 1980-1988 dönemini “sermayenin karşı saldırısı” olarak isimlendirir. Bu saldırı 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik kararlarla somutlaşır ancak bu kararların hayata geçirilmesi 12 Eylül askeri darbesi, 1982 Anayasası ve 1980-1983 yıllarının anti-demokratik ortamında gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle mümkün olacaktır.

24 Ocak kararlarının temel amaçları kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirerek ve enflasyonu düşürerek istikrar sağlamak, uzun vadede ise piyasaya daha fazla ağırlık veren ve dışa özellikle de ihracata yönelik bir ekonomi yaratmaktı. Hemen ardından devalüasyon yapılmış ve 1981’den itibaren de döviz kurları günlük olarak belirlenmeye başlanmıştır (Pamuk,

2014: 265). Yeni ekonomik modelin temel hedeflerinden birisi KİT'lerin özelleştirilmesi, emek ve tarım gelirlerinin düşürülmesi, devletin sosyal harcamalarının azaltılması olduğundan özgür üniversitelerin ve sendikaların gücünün kırılması gerekiyordu. İşte askeri darbe bu anti-demokratik ortamı yaratmak için bulunmuş bir çareydi. Başka bir deyişle serbest piyasa ekonomisinin yerleşeceği sahnenin temizlenmesi gerekmişti ve bu işi askeri rejim yapmıştı. 1983 yılındaki seçimlerde Özal'ın liderliğini yaptığı Anavatan Partisi (ANAP) iktidara geldiğinde neoliberal politikaların uygulanması için sahne çok müsaitti.

Bu politikaların direkt etkisi gelirin bölüşümünde görülür. Ücret ve maaşların milli gelir içindeki payı 1976-1978 arasındaki %35 düzeyinden, 1983-1986 arasında yüzde 20'ye düşer. Bir yandan da devletin sosyal harcamaları azaldığından, devlet okullarındaki eğitimin ve halk sağlığı hizmetlerinin kalitesi gözle görülür bir şekilde bozulur (Keyder, 1995: 296). Memur maaşlarında, emekli ikramiyeleri ve kıdem tazminatlarında tarıma dönük destekleme politikalarında da reel ve görece gerilemeler gerçekleşir (Boratav, 2003: 151). 1977 yılından 1987 yılına kadar reel ücretlerin yüzde 34, tarım/tarım-dışı sektörler arasındaki fiyat oranının ise yüzde 40'tan daha fazla gerilediğini görüyoruz ki 1980'li yıllarda işgücünün yaklaşık yarısına tarım kesiminin istihdam sağladığını hatırlayalım. Pamuk (2014: 272), bu emek aleyhtarı gelirler politikasını, "Türkiye'de Birinci ve İkinci Dünya Savaşı yılları dışında büyük yığınların gelirlerine bu boyutlarda bir darbe görülmemiştir" şeklinde özetler. Yeni modelin kazananları ise faizlerin serbest bırakılmasından sonra kentlerde faiz geliri elde eden kesim olur (Pamuk, 2014: 272). 1986'da kurulan hisse senedi piyasası (İMKB), rantiyelerin plasman seçeneklerini çeşitlendirirken, kredi kartlarının ve tüketici kredilerinin yaygınlaşması sonunda finansal sistemin denetimi de zorlaşır (Boratav, 2003: 154).

Bu yıllarda devletin ana gelir kalemi olan vergiler, şirketlerden çok ücretliler ve tüketicilerden alınmaya başlamıştır. Devletin sosyal harcamaları azalırken, savunma harcamaları, 1984 yılında Güneydoğu'da başlayan savaş nedeniyle önemli ölçüde artar. Bu iç savaşın bütçeye getirdiği yüke ilaveten bölgede artan huzursuzluk, zaten var olan bölgeler arası eşitsizliği daha da artırmış, köylerin boşaltılması gibi zorunlu nedenler kentlere göçü tetiklemiştir. Sayıları hızla artan kentli yoksullar "popülist" söylemin yeni hedefi olmuştur. 1984 yılında çoğunluğu ANAP kontrolüne geçen belediyeler, kentli yoksul kesimlere gecekondu tapu tahsis belgeleri, imar afları sunarak bir tür "çarpık popülizm" yaratmışlardır. Bunun yanında ücretliye vergi iadesi, fak-fuk-fon gibi uygulamalarla kentli yoksulların ekonomik sorunlarını işgücü piyasasının dışına taşımışlardır (Boratav, 2003: 153).

Bu kentli yoksulların önemli bir kısmını oluşturan Aleviler, 1978'den itibaren özellikle İç Anadolu ve Fırat havzasında yaşanan saldırılar nedeniyle büyük kentlere yönelen bir göç hareketi içinde olmuştur. Büyük kentlerde büyük Alevi mahalleleri oluşmuş ve 1980'lerde devam eden göçler bu mahalleleri daha da büyütür. Aydın'a göre bu gelişmeler "büyük kent Aleviliği" denen yeni bir sosyo-kültürel durumu doğurmuştur (Aydın, 2020: 30). 12 Eylül darbesiyle pek çok Alevi hapse atılmış, bir kısmı Avrupa'ya kaçmıştı. Köylerde yaşayan Aleviler ise kentlere göçmeye devam etmiştir. Görüşme yaptığım kişilerden askeri rejim süresince köylerde olanların o döneme dair hatırladıklarının başında kasetlerini yakmaları veya toprak altına gömmeleri geliyor. Özellikle Kürt Aleviler evlerindeki Kürtçe kasetleri hızla yok etmeye başlamışlar.

80'lerde hem kırdan kente hem kentten kente yönelimli olmak üzere önemli düzeyde Alevi göçü yaşandığını söyleyebiliriz (Salman, 2019: 135-136). Bu göçlerin bir kısmı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 1984'te başlayan iç savaş nedeniyle zorunlu göçler şeklinde olmuştur. Bunun dışında 70'lerin sonunda Sivas, Maraş ve Çorum katliamları ile 1993 Madımak Katliamı etkisiyle bu bölgede yaşanan Alevi göçleri de zorunlu göçe dahil etmek mümkün (Salman, 2019: 89). Görüşme yaptığım kişilerden bu dönemde İstanbul'a göç etmiş olanlar çoğunlukta idi. Musahipleri veya akrabaları aracılığıyla iş bulduktan sonra gecekondular mahallelerinde kendilerine ev yaparak ailelerini de köyden getirdiklerini anlattılar. Bu anlatılanlardan gecekondular yapımının 1980 sonlarına kadar devam ettiğini anlıyoruz. Ayrıca görüşmecilerden bir kısmı üzerine gecekondular yapılacak arazi için o bölgenin "sorumluları"na belli bir ücret ödediğini kaydetmiştir. Çoğunlukla aşamalı bir şekilde yani oda-oda inşa ettikleri gecekondularını aile emeği ile tamamlamışlardır. 90'lı yıllarda göç edenler ise gecekondular yapmak yerine gecekondular kiralarak barınma sorununu çözmüşlerdir.

Dolayısıyla topluluk bu dönemde, ekonomik ve toplumsal açıdan kendi içinde ayrışsa da Aleviler kent yoksulları içinde önemli bir oranı temsil etmeye devam ediyordu. Dönemin siyasal ve ekonomik koşulları onların aleyhine geliştiği için 1980'ler ve 1990'larda topluluk genelinde hem toplumsal hem siyasal hem de ekonomik açıdan aşağı doğru inen bir hareket yaşanır. Bu nedenle Massicard (2017) 1980'leri Alevilerin birçok alanda marjinalleştikleri bir dönem olarak niteler. Öncelikle, devlet doktrini yeniden Türklük ve Sünnilik çerçevesinde şekillenmiştir. Yarı resmi bir hal alan Türk-İslam sentezi hem Kürtleri hem de Alevileri dışlarken, bu siyasal dışlanışa ekonomik marjinalleşme de eşlik eder (Massicard, 2017: 70). Bu sentezin dışarıda bıraktıkları için ünlü "3K" (Komünist-Kürt-Kızılbaş) kısaltması kullanılır. Kürtleri ve Alevileri dışlayan bu ideolojinin Alevilere en somut yansımaları 1982 Anayasasıyla beraber din dersinin zorunlu hale gelmesi, DİB'in imkanlarının genişletilmesi, Alevi köylerine cami yapılması ve imam gönderilmesi şeklinde olmuştur.

Yeni ekonomik modelin serbest piyasa anlayışı sonunda emeğin milli gelir içindeki payı azalırken, özelleştirme hamleleri de işsizlik oranını artırmıştır. Buna paralel şekilde devletin sosyal harcamalarının azalması gibi makroekonomik politikalar Alevileri doğrudan etkiler. Çoğunluğu kamu sektöründe işçi olarak çalışan Aleviler'in burjuva sınıfı ise henüz yeni doğmak üzeredir. Massicard o yıllarda Alevilerin özel sektörü fazla önemsemediğini, bunun yerine eğitim yoluyla toplumsal yükselmeyi tercih ettiklerini belirtir. Fakat 1980'lerden itibaren eğitilmiş orta sınıfın da statüsü ve gelirleri azalır (Massicard, 2017: 70-72). Özetle, Massicard'ın belirttiği gibi "Kızılbaşların ardıllarının ister mavi ister beyaz yakalı olsunlar, 1980'lerde zor bir dönemden geçtiklerini" söyleyebiliriz (Massicard, 2017: 73).

Bu zor dönemi bir öncekinden ayıran önemli bir nokta vardır. Siyasal ve ekonomik bu marjinalleşme artık bir sınıf hadisesi değil, bir kimlik meselesi haline almıştır (Massicard, 2017: 70). Bu elbette siyaset dilinde yaşanan evrensel dönüşümle yakından ilgilidir. 80 sonrasında tüm dünyada kültürel-siyasal alanda komünist rejimlerin çözülmesiyle sol siyaset gerilerken, sınıf kavramının yerini de "kimlik" alır (Salman, 2019: 134-135). Bir zamanlar sağın veya solun ideolojik söylemlerinin peşine takılan kent yoksulları, 1980 ve 90'lı yıllarda kimlik yanı sıra daha ağır basan taleplerin taşıyıcıları haline gelirler. Bu talepler hem eşitsizliklere hem de kültürel ayrılaştırmaya karşı hoşnutsuzluğu ifade etmenin bir yolu olur (Massicard, 2017: 74). Bu dönüşüm Alevilerin politikleşme dinamiklerini de yakından etkiler (Ertan, 2020: 83).

Bu yıllar, literatürde çoğu yazar tarafından “Alevi uyanışı” kavramıyla ifade edilir. Çamuroğlu bu uyanışı birkaç etkene bağlar. Sosyolojik etken, Alevilerin 1970’lerde doruk noktasına ulaşan kırdan kente göçüdür. Hızlı kentleşme, cemaatin yapısında köklü değişikliklere yol açmış; eğitim ve ekonomik gelişme yoluyla Aleviler içinde yeni bir toplumsal tabakalaşma doğmuştur. Çamuroğlu politik etkenleri üç başlıkta ele alır: 80’lerin sonunda Doğu Avrupa’da sosyalist blokun çökmesi, Türkiye’de İslami köktendinciliğin/siyasal İslam’ın yükselişi ve Kürt sorunu. Ona göre sosyalist blokun çökmesi 1970’ler boyunca sol hareketler içinde yer almış Alevilerin hayal kırıklığına uğrayarak Alevi köklerine dönmesine; İran Devrimi’nden sonra ivme kazanan siyasal İslam’ın yükselmesi, Alevilerin savunma içgüdüsüyle hızla örgütlenmelerine; Kürt milliyetçinin ve hareketinin yükselmesi, devlet ve Kürt hareketi arasında kalan Alevilerin kendi birlik ve kimliklerini öne çıkarmalarına neden olmuştur. Böylece Aleviler, “kendilerini derin bir yalnızlık ve yabancılık duygusuna saplanmış bir halde bulduklarında, kamusal alana çıkmaya başlamışlardır” (Çamuroğlu’ndan aktaran Salman, 2019: 136).

Bu oluşumun doğal sonucu olarak, Alevi kültür kurumları ortaya çıkar. 1970’lerin Aleviler bakımından çekim alanını oluşturan Marksist yöneliminin 1980 darbesiyle ortadan kalkması, kentlerde inanç temelli dernekleşme için alan açar ve kent Alevileri bu derneklerde örgütlenir (Aydın, 2020: 30-31). Örgütlenme adımı 80’lerin ilk yarısında Almanya’da atılır. Türkiye’de ise daha önceden Turizm-Tanıtma Derneği ya da yöre derneği adı altında kurulmuş olan Hacı Bektaş, Karacaahmet, Şahkulu Sultan gibi dergâh örgütlenmelerinin ardından kurulan ilk büyük kitle örgütü Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri’dir (PSAKD). PSAKD özellikle Madımak katliamı sonrası Alevi örgütleri arasında önemli yer tutan örgütlerden biri olacaktır. Bununla birlikte Türkiye’de henüz “Alevi” nitelemesini kullanarak örgüt kurmak yasak olduğundan 2000’lerin başına kadar örgütler Aleviliği sembolize eden isim ya da figürlerden yararlanacaktır (Salman, 2019: 139). 80’lerin ikinci yarısı ve 90’ların başından itibaren Alevilikle ilgili yayınlarda da bir patlama yaşanır. Sadece 1988-1993 arasında Türkiye ve Avrupa’da kurulan derneklerin sayısının 100’e yaklaştığını (Salman, 2019: 139) düşünürsek, 1980’lerin sonlarına doğru Alevi yayınlarındaki patlamanın nedeni de anlaşılmış olur. 1989 yılındaki Alevi Bildirgesi de bu yıllara dair önemli bir belge olmuştur. 1993 Madımak Katliamı ise Alevilerin Alevi olduklarını hatırlaması bakımından (Ata, 2020) ve yeni bir göç hareketini başlatması bakımından bir milat olarak görülebilir.

5. 1993’ten Günümüze: Neoliberalizm ve Siyasal İslam Kuşatması altında Aleviler

AKP iktidarının son dönemini saymazsak Türkiye ekonomisine dair en kötü yıllar tartışmasız 90’lı yıllardır. 1990’lar yüksek enflasyon oranları, sürekli devalüasyonlar ve krizler dönemidir. Bu istikrarsız ortam yalnızca ülkenin üretim yapısını değil, hâkim iktisadi zihniyeti ve toplumsal değerleri de dönüştürmüştür. İktisadi karar ve planlamalarda kısa vadeli bakış açısı yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu dönüşümün temel nedeni finansallaşma dediğimiz olguda yatar. 80’lerde küreselleşme, daha çok mal ve hizmet akımlarında serbestleşme bağlamında gündeme gelirken 90’larda sermaye akımlarının serbestleşmesi de buna dahil edilir. 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılması ve ardından SSCB’nin dağılmasıyla doruğa çıkan liberal söylem uluslararası sermayenin önündeki engelleri kaldırmak için de atağa geçer. Bu engelleri

Kazgan (2013: 160); ulus-devlet, örgütlü işçiler-sindikalar ve sivil toplum örgütleri olarak sıralar.

1989’da sermaye hareketleri önündeki tüm engellerin kaldırılmasıyla içerdeki yüksek reel faizler ülkeye kısa vadeli dış sermayeyi çeker ve artık Türkiye bu sermaye girişleriyle büyüyen sermaye çıkışlarıyla krize giren spekülâtif bir ekonomi haline dönüşür. Bunun topluma maliyeti ise çok yüksek olacaktır. İstikrarsızlıklar, büyümenin tökezlemesi ve gelir dağılımının bozulması gibi unsurlar geniş halk kitlelerinin refahını olumsuz yönde etkiler. Bunun yanında iktisadi zihniyet de kumarbazlık haline dönüşür (Kazgan, 2013: 150). Eskiden yatırım yapan burjuva sınıfı yerine aracı, tüketici ve kısa sürede kazanç sağlamak isteyen bir yatırımcı tipi ortaya çıkar. Boratav’ın (2003: 169) ifadesiyle: “hangi üretken alana yatırım yapayım sorusu yerini “para mı, altına mı, dövize mi, tahvile mi, emlakı mı, mevduata mı, hisse senedine mi yatırıyım?” sorusuna bırakmıştır.

Özetle sermayenin küreselleşmesi, dış sermayeyi kısa vadeli ve çok yüksek getiri sağlaması beklenen alanlara kaymasına neden olurken yerli sermaye de toplam kârlarının yarısından fazlasını “faaliyet-dışı kârlar”dan sağlamaya başlar (Kazgan, 2013: 154-155). Öyle ki 1980’li yıllarda rant, faiz ve karın GSMH’den aldığı pay yüzde 35 iken 90’larda bu oran yüzde 62’ye yaklaşmıştır (Kazgan, 2013: 269). Üretim ve yatırım üzerinden para kazanmak yerine para üzerinden para kazanmak ekonomiyi kumarhaneye döndürmüş, Türkiye ortalama üç yılda bir kriz yaşar hale gelmiştir (Kazgan, 2013: 213). Krizlerin sebebi bellidir: büyük miktarlarda sermayenin kısa sürede ülke dışına çıkmasıyla birlikte faizler ve kur yükselir, üretim ve istihdam darbe alır. Bu inişler çıkışlar 1990’lar boyunca sık sık tekrarlanır (Pamuk, 2014: 279) ve bundan en çok çalışan kesim zarar görür. Örneğin, sadece 1994 krizinde yarım milyon işçi işinden olmuştur (Kazgan, 2013: 155).

Sonuç olarak, mal-hizmet ve sermaye akımlarının serbestleşmesi yoluyla küreselleşmeye katılma Türkiye’ye kalıcı yarar sağlamaktan çok, rizikolara çok açık bir ekonomi yaratmıştır. Keza, orta gelirli ülkeler ile karşılaştırıldığında, yabancı sermaye akımlarında ortaya çıkan artıştan en olumsuz biçimde etkilenen ülkenin Türkiye olduğu görülecektir (Kazgan, 2013: 155). Böylesi kırılgan bir ekonomik ortamda geniş halk kesimlerinin güvencesi olarak tek seçenek devlet kalmaktadır ancak neoliberal ideoloji gereği devlet eski devlet değildir. 80 öncesinde sermaye ile emek arasında arabuluculuk işlevi gören devlet 80 sonrasında sermayenin tarafına geçerek vergi alıp yük bindirmek yerine faiz ödeyerek sermayeye gelir aktarıp rizikolara karşı sermayeyi korumaya başlar (Kazgan, 2013: 167). Maliyeti ise emekçi grupların omuzlarına yüklenir. Ekonomiyi büyütme, gelir bölüşümünü düzenlemek, bölgesel dengeyi sağlamak için KİT’lere yatırım yapmak devletin görevleri olmaktan çıkmıştır. Hatta devletin sosyal güvenlik işlevini “sosyal devlet” biçiminde üstlenmesine bile gerek yoktur. Bireyler kendi güvenliklerini özel kesim kurumları yoluyla sağlamak zorunda bırakılır (Kazgan, 2013: 159). Artık devletin yeni rolü, özel zararların kamulaştırılması, kamusal yararların ise özelleştirilmesidir. Bu rol beraberinde, siyasetle iş aleminin iç içe geçmesini ve yozlaşmayı getirmiş, kamu bankalarının batacak ve kamu borçlarını çığ gibi büyüyen noktaya getirmiştir (Kazgan, 2013: 193). Bu dönem siyasette ve bürokraside, özellikle bankacılıkta ve iş aleminde, Cumhuriyet tarihinde görülmedik boyutlarda bir yozlaşma ve kamu kaynaklarını talan dönemidir (Kazgan, 2013: 191). Bir anlamda serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirme kara para çerçevesinde mafya-

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi. *Fiscoeconomia*, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

çete-siyaset-ticaret bütünleşmesiyle birlikte yürümüşür (Kazgan, 2013: 198). Bu gerçeklik tüm çıplaklığıyla 1996'daki Susurluk kazasıyla yüz üstüne çıkar.

Kazgan'ın "stratejisiz büyüme" olarak nitelendirdiği 90'larda özelleştirmeler ve KİT'lere yatırımların durmasıyla 1990'lı yılların sonunda sağlam kurumların hepsi bir biçimde tasfiye edilmiştir. Anadolu kasabalarının ekonomisini yaşatan KİT'ler çok düşük bedellere hem de arazisiyle birlikte satılmıştır (Kazgan, 2013: 202). Tüm bu finansallaşma adımlarına rağmen 90'larda sanayi üretimi anlamında gelişme de yok değildir. Üstelik bu üretim Anadolu şehirlerinde gerçekleşmektedir. Bir anlamda İttihat ve Terakki döneminden beri arzu edilen milli burjuva 90'larda "Anadolu Kaplanları" olarak tezahür etmiş ve Çorum, Denizli, Kayseri, Gaziantep, Bursa, Konya, Eskişehir gibi iller yeni imalat sanayii merkezleri olmuşlardı (Kazgan, 2013: 245).

1999'daki krizin ardından Türkiye en şiddetli krizlerinden birini 21. Yüzyıla girerken IMF programını izlediği sırada yaşar. Çok sayıda bankanın iflası ve artan işsizlikle sonuçlanan kriz ortamında iktidara gelen AKP, IMF programına sadık kalmaya devam eder. Hatta özelleştirmeler, yabancı sermayeye yeni tavizler ve yerli varlıkların satışı bu dönemde zirve yapsa da (Kazgan, 2013: 336) yeni iktidarın AB yanlısı tavırları ve "özgürlükçü" duruşunun yarattığı "piyasa dostu" iklim, olumsuz yanların konuşulmasını engeller. İş dünyasının ve liberal kesimlerin beğenisini toplayan AKP'nin en büyük destekçisi Anadolu'nun yükselen sanayicileri olan Anadolu Kaplanları olmuştur (Pamuk, 2014: 309). Fakat AKP iktidarı her seçimden birinci çıkarak gücünü perçinledikçe iktisat politikaları da değişecek ve ayrımcı uygulamalara gidecektir. Bu anlamda muhafazakâr ve AKP'ye yakın sermaye grupları, yerel yönetimlerin ve merkezin kamu ihalelerinde, bankaların kredi dağıtma süreçlerinde ayrıcalıklı konuma kavuşurlar (Pamuk, 2014: 309-312). 1990'lardan itibaren MÜSİAD ve daha sonra TÜSKON gibi işveren kuruluşları, TÜSİAD'a bir rakip olarak ön plana çıkarken, TÜSİAD'ın 1970'lerde oynadığı rolü, muhafazakâr sermayedarlar arasında oynamayı hedeflerler. Zaten AKP'yi kuran siyasetçilerin önemli kısmı bu ağların içinden çıkmıştır. Bunun sonucunda da 2002 sonrasında tarikatlara, dini cemaat ilişkilerine dayanan ağlar ekonomide önem kazanır (Pamuk, 2014: 313).

2002-2007 yıllarında küresel genişleyici maliye ve para politikalarının etkisiyle Türkiye de yüksek büyüme oranlarına ulaşır. Bol paranın kaynaklık ettiği ucuz kredi imkanları halkın tüketimini artırır. Çoğunlukla borçlanma ile sağlanan bu refah artışı AKP ekonomi yönetiminin başarısı gibi lanse edilir. Ne var ki bu, sanal bir büyümedir; ekonominin tabanını çökerten IMF politikaları bir yandan enflasyon hızını düşürmüş bir yandan tüketimi pompalayarak ekonominin büyümesine destek olmuştur. Ayrıca milli gelir içinde imalat sanayi ve tarımın payının azalmasıyla ithalata bağımlılığı artmıştır (Kazgan, 2013: 336). İmalat sanayinin GSYİH'deki payı 1990'larda yüzde 23'lerden 2007-2012 döneminde yüzde 16'ya düşmüştür (Kazgan, 2013: 364). Hükümet özelleştirmelerden sağladığı gelirlerle kamu maliyesinde de sanal bir iyileşme sağlamıştı.¹² Kısacası, bu dönemde Türkiye sanayi ve tarımını geliştirmekten çok tüketerek, yani dış açık vererek, önemli ölçüde gelişen hizmetlerin katkısı ile büyümüşür (Kazgan, 2013: 342).

¹² 1986-2011 arasında yapılan özelleştirmeler yaklaşık 42 milyar dolar civarındadır ve bunun yüzde 90'dan fazlası AKP döneminde yapılmıştır (Kazgan, 2013: 330).

Küreselleşme ve özelleştirmeden en çok zarar gören tarım kesimi ise tepkisini üretimi artırmamak ve göç ederek gösterir (Kazgan, 2013: 212). 2001 krizi sonrası IMF'den kaynaklanan baskıların da etkisiyle tarımsal ürünlerde destek fiyatları uygulamasının kaldırılması kırsal kesimde 1980 sonrasında başlayan göç eğilimini artırır. Kırsal alanlar azalan nüfusları ve azalan siyasi güçleriyle daha yoksul daha yaşlı ve daha az eğitim almış nüfusun yaşadığı yerlere dönüşmeye başlar. Bu dönemde tarımda çalışan 1,5 milyon kişinin tarım sektörünü terk etmesi, kentlerde işsizliği denetlenemez bir boyuta getirir (Kazgan, 2013: 347). Hızlı büyüme yüksek işsizlik el ele ilerlerken AKP iktidarıyla birlikte kamu kaynaklarında da ciddi azalışlar görülür hem eğitim hem de sağlık sektörünün hızla özel sektörün eline geçtiği bir ortam yaratılır. Bu neoliberal eğilimler ve piyasa yanlısı yöntemlerin yarattığı yoksulluk sorununa AKP “muhafazakâr hayır işleri geleneği” ile cevap verir. Devlet kanalları yerine, sivil toplum kuruluşları, yerel parti örgütleri, partinin elindeki yerel yönetimler, din ve tarikat ağları kullanılarak yoksul ailelere yapılan yardımlar (Pamuk, 2014: 293), sosyal politika literatürüne “sadaka kültürü” kavramını armağan eder. Ama ne hikmetse yoksul Alevilere bu yardımlar ulaşmaz. Görüşme yaptığım İstanbul'da kenar semtlerde yaşayan Aleviler hiçbir şekilde AKP'li belediyelerden yardım almadıklarını ifade ettiler.

AKP'nin uzun süreli iktidarının arkasında yatan faktörlerden birisi sosyal yardımlar ise diğeri de rant yaratma ve bu rantı dağıtma performansı olarak görülebilir. Kamu-Özel Sektör İşbirliği (KÖİ) adı altında yapılan yüksek maliyetli alt yapı yatırımları aracılığıyla belli sermaye gruplarına dağıttığı rantlar siyasi gücünün güvencesi haline gelmiştir. Bu anlamda inşaat, AKP döneminin gözde sektörü olarak öne çıkmaktadır. Üstelik nitelsiz işgücünü istihdam eden inşaat sektörüne önem vermek siyasi açıdan da kazançlıdır¹³ (Gürkaynak-Sayek Böke, 2016). 2013 Gezi Direnişinden sonra otoriter ve militerleşen AKP iktidarının anti demokratik uygulamaları 2018 Başkanlık Sistemine geçişle birlikte “irrasyonel” iktisat politikalarına evrilerek yüz yıllık Cumhuriyet tarihinin en hızlı yoksullaşmasını beraberinde getirir.

1993'ten günümüze kadar olan süreçte Aleviler açısından iki dönüm noktası hem kitlesel seferberlikte bir atılıma hem de harekette kutuplaşmaya yol açar. Bunlar; 1993 Sivas Madımak ve 1995 Gazi olaylarıdır (Massicard, 2017: 94). Madımak Katliamı, kimlik siyasetini güçlendirici etkisiyle Alevi uyanışında milat olmasının yanında demografik değişimi etkileyen en önemli olaylardan biridir. Çünkü 1993'ten önce Aleviler büyük şehirlere değil, köylerine yakın olan şehir merkezlerine göç etmeyi tercih ederken Madımak Katliamı'ndan sonra doğrudan büyük şehirlere veya sahil kıyısındaki merkezlere göç etmeye başlamışlardır (Ata, 2020: 177).

1993 Madımak Katliamı ve sonrasında IMF programlarıyla yürütülen ve tarım aleyhine gelişen küreselleşme süreci kırsalda yaşayan Alevileri büyük şehirlere yönlendirmiştir. Arkalarında sadece yaşlıların kaldığı köyler bırakmışlardır. Örneğin Tokat'taki şeker ve sigara fabrikalarının özelleştirilmesi işçileri ve çiftçiyi ciddi şekilde mağdur etmiştir. Sosyal güvencesizlik insanları toprağını bırakıp düşük gelirli işlere itmiştir. Tokat Aktepe köyünde toprağı ve zirai makinesi olan çiftçiler bile bu yıllarda köylerini terk ederek şehirde emekli olabilmek umuduyla asgari ücretli işlere talip olmuştur. Bu göçün nedenlerini kendilerine sorduğumda; tarımdan eski kazançlarını sağlayamadıkları, emeklilik güvencesi isteğı ve çocuklarının eğitimi cevapları öne

¹³ Türkiye'de toplam istihdam 2004'ten bugüne yaklaşık %30 artarken inşaat istihdamı iki katına çıkmıştır (Gürkaynak-Sayek Böke, 2016).

çıkıştır. Bununla birlikte devletin küçülmesine rağmen 90'larda eğitim hala bir toplumsal tırmanma aracıdır ve Alevi aileler çocuklarını kamusal eğitim hizmetlerinden yararlandırarak onların sınıf atlamasını sağlayabilmişlerdir. Ancak 2000'lerde AKP'nin eğitim ve sağlık hizmetlerini özelleştirmesiyle birlikte Aleviler artık bu olanağı da kaybetmiş görünüyor. Üstelik üniversite sayısının rekor düzeylere ulaştığı AKP iktidarı süresince yüksek öğretim almış Alevi gençlerin vasıflı işler bulabilmesi de zorlaşmıştır. Başka bir deyişle üniversite eğitimi artık eskisi gibi gençlerin niteliklerini artırmayıp, çoğunu düşük gelirli işlere mâhkum etmiştir.

1980'lerden sonra küçük de olsa artık bir burjuva sınıfına sahip olan Aleviler kamusal alanlarda artan görünürlükleri ve Madımak katliamından sonra gerçekleşen kimlik uyanışı ile kurumsallaşmaya giderler. İç göçün ikinci kuşağını oluşturan ve kamusal eğitim sayesinde yoksunluklarını en alt düzeye indirmiş kesim bu hareketin öncülerini oluşturur. Çoğu sol mücadele geleneğinden beslenmiş bu kuşak örgütlenmede öncü rol oynar. Yoksulluğu ve baskıyı yaşamış bu kuşak Massicard'a göre bir toplumsal sorumluluk duygusu içinde hareket eder. 1993'ten itibaren Alevilik meselesinin ülke çapında görünür olmasıyla Alevilerin kitle örgütlenmesi hızlanmış, orta büyüklükteki kentlerde hatta kasabalarda birçok dernek kurulmuştur (Massicard, 2017: 80-82).

Bu örgütlenmeler amaçları bakımından üç grupta ele alınabilirler; geleneksel kültürü tanıtip yaşatmaya daha fazla önem verenler, siyasal veya toplumsal boyut taşıyan örgütler ve daha dini bir yöneliş içinde olanlar. Eski Bektaşî tekkeleri ile Hacı Bektaş Veli örgütleri birinci grupta yer alırken, PSAKD ve 2 Temmuz Vakfı ikinci kategoridedir. Ehl-i Beyt ve Cem Vakıfları ise üçüncü grubu oluşturur. Bunların her biri farklı mali kaynaklara sahiptir. Örneğin Cem Vakfı dini otoritelerinin dışında, Alevi burjuvazisiyle veya siyasal çevrelerle olan bağlarından güç alır. 1980'lerden itibaren büyük servetler kazanan Alevi aileler bu vakıfların mali kaynaklarının önemli kısmını oluşturur. Ehl-i Beyt Vakfı yurtdışındaki mali desteklerine dayanırken Pir Sultan Abdal ve Hacı Bektaş örgütlenmeleri seferber etmeyi başardıkları tabandan güç alırlar (Massicard, 2017: 93-94).

2000'lere damgasını vuran siyasal İslamcı AKP iktidarının ilk yıllarından itibaren Aleviler muhalif çizgisini sürdürür. İktidar bu muhalefeti kırmak ve Alevileri kazanmak için 2009 yılında yedi aşamalı Alevi Çalıştayları sürecini başlatır. Kamuoyuna Alevi açılımı olarak yansıtılan ve 2010 yılında bir Nihai Rapor ile sonuçlanan bu süreç Aleviler bakımından hiçbir kazanım getirmez (Salman, 2019: 144). 2013 yılındaki Gezi Direnişi toplumun tüm kesimlerinin katıldığı iktidar karşıtı bir eylem olmasına rağmen ölenlerin çoğunluğu Alevi yurttaşlar olduğu için bu başkaldırı Alevilere mal edilmeye çalışılır. 2016'daki darbe girişimi ardından daha da sertleşen ve otoriterleşen iktidar, çıkardığı Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) kapsamında pek çok Alevi yurttaş işinden eder. Görüşme yaptığım kişiler 2013 sonrasında belediyeler, kamu kurumları ve hatta özel sektörde iş bulmakta zorlandıklarını ancak 2019 yerel seçimlerinden sonra muhalefetin kazandığı belediyelerde iş bulabildiklerini kaydettiler. Dolayısıyla, Alevilerin önemli bir bölümünün, Sünni-muhafazakâr sermaye çevrelerinin giderek zenginleştiği ve güçlendiği ortamda toplumun görece en çok yoksullaşan tabakaları arasında olduğu söylenebilir (Salman, 2019: 355).

2000'li yıllarda Alevileri doğrudan ilgilendiren tartışmalardan biri de cem evleri sorunu olmuştur. Salman'ın da (2019: 145) haklı olarak vurguladığı gibi cem evi talebi bugün, Alevilerin

kentlerde var oluş ve devamlılığının en kritik başlıklarındandır. Başta cenaze hizmetleri olmak üzere diğer ritüellerin sürdürülmesi, dayanışma ağlarının kurulması ve bir aidiyet duygusu yaratması bakımından bu mekânlar kentli Aleviler için büyük önem taşır. Bugün pek çok cem evi dini ritüeller dışında toplumsal hizmetler de vermektedir. Özellikle ücretsiz verilen kurslar ve eğitimler kimlik bilinci daha zayıf olan genç kuşağın kültürel birikimine katkı sunarken aileleri de yüklü bir maliyetten kurtarır. Mali gücü yeterli olan cem evleri ücretsiz yemek dağıtımını da yapmaktadır. Sel, deprem gibi doğal afetlerde kapılarını tüm yurttaşlara açan cem evleri dayanışma ekonomilerinin özgün bir örneğini sunması açısından da önemlidir. Bunun yanında Salman (2019: 145) cem evlerinin mekân üzerinden yürütülen politik mücadele açısından da kritik olduğunu ve bunun en önemli örneğinin 2013 yılında Ankara-Tuzluca'yır'da yaşandığını belirtir. Ankara'nın Alevi gettolarından biri olan Tuzluca'yır'da iktidarın kurumsallaştırmaya çalıştığı Cami-Cemevi Projesine karşı Aleviler haftalar süren bir direniş sergilemişlerdir. Bu proje aynı zamanda AKP iktidarının büyüme motoru olarak gördüğü inşaat sektörüne verdiği önceliğin Alevilere yansması olarak da okunabilir. İnşaat odaklı büyümenin diğer yansması kentsel rantın yandaş sermaye gruplarına dağıtıldığı kentsel dönüşüm sürecinin Alevi mahallelerine etkisidir (Salman, 2019: 146). Örneğin, İstanbul Kartal ve Maltepe'de görüşme yaptığım Alevi yurttaşların hemen hepsinin gecekonduları son beş yılda kentsel dönüşüme uğramıştır.

Sonuç olarak, 2000'ler Türkiye'sinde Aleviler tümüyle kentleşmiş ve tabakalaşmış bir halde büyük kentlerde veya Avrupa'da yaşamaktadır. Büyük çoğunluğu vasıfsız düşük gelirli işçilik yapan Aleviler halen Alevi mahallesi olarak bilinen gettolarda (İstanbul'da Gülsuyu, Gazi, Küçükarmutlu, Okmeydanı, 1 Mayıs, Topselvi mahalleleri; Ankara'da Tuzluca'yır, Yukarı Dikmen ve Sancak mahalleleri) yaşam sürmektedir. Bu anlamda Aleviler geçmişten gelen izole olma halini günümüzde de yaşamaktadır. Sol fraksiyonların halen etkili olduğu bu mahallelerde bir yandan devlet destekli illegal grupların yerleşmeye çalıştığını da görüşmecilerin sözlerinden çıkarmak mümkün. Örneğin, Gülsuyu mahallesinde yaşayan halk uyuşturucu çeteleriyle mücadelesiyle gündeme gelmiştir. Bu mahallelerde yaşayan aile bireylerinin hemen hepsi asgari ücretle özel şirketlerde veya belediye kurumlarında çalışarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Görüşme yaptığım Alevilerin büyük kısmı 2000'lerin ilk on yılında ucuz kredilerle borçlanarak ev, araba hatta yazlık evler almaya başlamışlardır. Bir kısmı ise emekliliklerinde yaşamak üzere köylerine şehir usulü evler yaptırdıklarını ifade ettiler. Bugün Ege Bölgesinde -özellikle Kuzey Ege- azımsanmayacak boyutta bir Alevi nüfusu yaşamaktadır¹⁴. 1993 Madımak Katliamı ile başlayan sahil kentlerine göç eğilimi, 2000'lerde emeklilikten sonra yerleşmek üzere yazlık alma şekline dönüşmüştür. Kentsel dönüşüm aracılığıyla gecekonduları karşılığında aldıkları daireler kimisini kira derdinden kurtarıırken kimisine de ek kira geliri yaratmıştır. Gecekondudan yüksek bloklu apartmanlara geçen bu insanlar, bir yandan soba yakma derdinden kurtuldukları için mutlu olduklarını ifade ederken bir yandan da bahçelerini özlediklerini belirttiler. Yine bu dönemde, 80'lerde yurtdışına göçen Aleviler, sahil kentlerini tercih etmelerinin yanında köylerine lüks evler yaptırma eğilimine girmiştir. Yılda en fazla on beş gün geçirebildikleri köylerinde böylesi lüks evler yapmaları hatta bunun köylerde bir rekabet halini alması ayrıca çalışılması gereken bir konudur. Son olarak vurgulanması gereken bir diğer nokta da görüşme yaptığım Alevilerin neredeyse tümünün halen kredi borcu

¹⁴ Bugün Çanakkale-Balıkesir arasındaki kasaba ve kentlerde çok sayıda cemevi görmek mümkündür.

bulunmaktadır. Ev veya araba almak yahut çocuklarının düğün masrafları için çekilen bu kredileri kapatır kapatmaz emekli olup köydeki veya sahil kıyısındaki evlerine dönmek ise en büyük arzularıdır.

6. Sonuç Yerine

Bir sosyal bilimci açısından Alevilik ve Aleviler çok önemli sorunsalları içinde barındıran bir çalışma alanıdır. Her şeyden önce Alevilik, toplumsal örgütlenmesi bakımından çalışılmaya değerdir. En az beş yüz yıllık bir tarihsel arka plana dayanan Alevilik tüm tarihi boyunca iktidar ağlarının baskısı altında yaşadığı için kendi özgün örgütlenmesini yaratmıştır. Devletten ve piyasadan uzak bu özgün örgütlenme tarzı hem pre-kapitalist dünyayı anlamak hem de post-kapitalist dünyayı öngörebilmek açısından faydalı ip uçları taşır. İkincisi, Aleviler, sürekli baskı altında tutulup marjinalleştirildiği için toplumun dezavantajlı gruplarından birini temsil eder. Aleviler, çoğunlukla geri kalmış yörelerde yaşamaktadırlar. Mekânsal ve toplumsal marjinallik geçmişten bugüne Türkiye’de Alevilerin genel olarak Sünnilere göre daha yoksul olmasının en önemli nedenidir. Bu yönüyle konu iktisadi eşitsizlik bağlamında ele alınabilir.

Bu eşitsizlikleri anlayabilmek için bu çalışmada Cumhuriyet’in yüz yıllık tarihinden Alevilerin hayatta kalma mücadelesini yani iktisadi tarihini ortaya çıkarmaya çalıştım. Bunu yaparken bu konuda yapılmış çalışmalara ve sözlü tarih yöntemine başvurdum. Ağırlıklı olarak Tokat ve Dersim yöresinden Alevilerle görüştüm. Görüşmecilerin büyük kısmını 1950 sonrası doğumlular oluşturdu. Bu nedenle de erken Cumhuriyet dönemine dair daha az bilgi toplayabildim.

Türkiye ekonomisinin yüz yıllık tarihine bakıldığında birbirinden çok farklı iki modelin tercih edildiğini görüyoruz. Bunlardan birincisi iktisadi planlama yoluyla ulusal amaçların öncelendiği ve dolayısıyla devlete daha fazla rol verilen modeldir. DP iktidarının ilk yıllarını saymazsak 1980’e kadar bu modelin baskın olduğunu söyleyebiliriz. 1980’den günümüze kadar hâkim olan ikinci modelde ise serbest piyasa ekonomisi aracılığıyla dünya ekonomisine katılma ve devletin küçültülmesi söz konusudur. Aslında buna bir üçüncü model daha eklenebilir: 2018 yılında Başkanlık sistemine geçilmesiyle birlikte uygulanan “irrasyonel iktisadi model”. Bu üçüncüsü, ikinci kategoriye dahil edilebilecek unsurları barındırmakla birlikte rasyonel olmayan politika adımlarıyla ikincisinden ayrılan, makro istikrarı dahi öncelemeden, rant mekanizması aracılığıyla belirli sermaye gruplarını kollamaya çalışan Türkiye’ye özgü bir siyasal İslam ekonomi modelidir.

Yüzyıllık sürecin üretim ve gelir dağılımı açısından karnesine bakıldığında ilk modelin uygulandığı dönemlerin daha başarılı sonuçlar verdiğini görüyoruz. Bu başarılı sonuçlar ister istemez toplumun dezavantajlı kesimlerine de yansımıştır. Örneğin Aleviler açısından bu model kamu sektöründe iş bulabilmek, çalışanlara tanınan yasal haklarla sosyal güvenceye kavuşmak, kamusal eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanarak sınıf atlamak anlamına gelmiştir. Zaten Alevilerin kırsal alanlardan kentlere kitlesel göçü böyle bir modelin uygulandığı 1960’tan sonrasına denk gelmiştir. O güne kadar ücra köylerde veya dağ başlarında kendi içine kapalı yaşayan Aleviler, kentlerde devletle ve Sünni kesimle karşılaştığında halen marjinal-öteki olarak görülse de Anayasal hak ve güvenceler bakımından emekçi kesimin içindedir. Bu kesim, 1980’lere kadar reel ücretlerin yükseldiği, istihdam olanaklarının geliştiği bir dönemde

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi. *Fiscaeconomia*, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

iç pazarın önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkar. Üstelik Aleviler o yıllarda yine Anayasanın sağladığı özgür ortamda yükselmeye başlayan sosyalist harekete katılarak kendisine yeni dayanışma ağları yaratmış ve bu yolla kente tutunabilmiştir. 70'lerin sonlarında Anadolu kentlerinde yaşanan bölüşüm kavgalarından ve 80 darbesinin yarattığı gergin ortamdan kaçarak kente göç eden kuşak ise bir öncekiler kadar şanslı olmayacaktır. Devletin iktisadi anlamda küçülmeye başladığı, emeği değil sermayeyi kolladığı, zihniyetin giderek bireyselleştiği bu dönem 80 sonrası kente göçenlere bir önceki kuşağa göre daha zor zamanlar yaşatacaktır. O güne kadar bir burjuva sınıfı olmayan Alevilerden 80'lerde servetlerini hızla artıran aileler de çıkar. Kente göç eden ilk kuşağın çocukları da bu yıllarda yüksek eğitim almış, belli kademelere yükselebilmiştir. Belli bir iktisadi gelişmişlik düzeyine ulaşma dönemin kimlik siyaseti ile buluşunca örgütlenme hız kazanmış, 1993 Madımak Katliamı ise Alevi hareketinde ciddi bir ivme yaratmıştır.

Geçmişten gelen muhalif tutumları hemen her dönemde iktidarların Alevilere karşı temkinli davranmalarına neden olmuştur. Bu temkinli duruş, Alevilerin 1980 öncesinde sosyalist harekete katılmalarıyla ve 90'larda yükselen Kürt hareketine destek olmalarını önlemek adına daha da ciddi bir hal alır. Artık tümüyle büyük kentlerde veya Avrupa'da yaşayan Aleviler 1993 Madımak ve 1995 Gazi olaylarından sonra kurumsallaşma yoluna giderek kendilerini iktidardan ve siyasal İslam kuşatmasından korumaya çalışırlar. Alevi örgütleri esas olarak; cem evlerinin ibadethane sayılması, zorunlu din derslerinin kaldırılması ve DİB bütçesinden kendilerine de pay ayrılması gibi taleplerini gündeme taşırlar. Son 21 yılı kapsayan AKP iktidarı döneminde ise siyasi ve iktisadi bakımdan tekrar marjinalleştirilerek, "yerli ve milli" söyleminin dışında tutulmuşlardır. Üstelik 2000'ler Türkiye'sinde Aleviler için artık eğitim de bir umut olmaktan çıkmış, 12 Eylül'ün fişleme pratiğini AKP iktidarı Aleviler için yürütmüş, özellikle kamuda yüksek bir mevkilere gelmek imkânsız bir hal almıştır.

Sonuç olarak, günümüzde artık Aleviler denilince kapitalist ilişkiler içinde tamamen kentleşmiş, tabakalaşmış bir topluluktan bahsediyoruz. Küçük de olsa bir burjuva sınıfı olmakla birlikte çoğunluğu düşük gelirli kent yoksullarından oluşmaktadır. Geleneksel ritüellerini, kurumlarını ve bağlarını kaybetmiş olsa da topluluk, uğradıkları haksızlıklar ve maruz kaldığı dışlanmaların etkisiyle belli bir kimlik bilincini korumuş, geleneğindeki muhalif damarı kaybetmemiştir. Bu muhalif damar nedeniyle her daim "tehlikeli" görülen Aleviler için son eşiği şu an içinde bulunduğumuz Cumhurbaşkanlığı seçimleri oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in birinci yüzyılı tamamlanırken bugün hala bir Alevinin cumhurbaşkanı olup olamayacağı tartışılıyorsa Aleviler için pek de bir şeyin değişmediğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Aktürk, Ş. (2008). Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler 1920-2007. *Doğu Batı*, (44).
- Ata, K. (2020). Alibaba Mahallesi'nin "Kızıl"dan "Yeşil"e Seyri. A. Yalçınkaya & H. Karaçalı (Der.), *Aleviler ve Sosyalistler-Sosyalistler ve Aleviler: Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (161-181). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aydın, S. (2020). Sunuş: Bir Etno-Dinsel Kimlik Olarak Alevilik. İ. Gürtaş & Y. Çakmak (Der.), *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşılık* (11-33). İstanbul: İletişim Yayınları.

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002* (7. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Coşkun M. & Aslan Coşkun S. (2020). İktidar Dininin “Saflığı” Karşısında Aleviliğin Siyasal Niteliğinin “Tehlikeli Karışımı”. A. Yalçınkaya & H. Karaçalı (Der.), *Aleviler ve Sosyalistler-Sosyalistler ve Aleviler: Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (26-56). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ertan, M. (2020). Aleviliğin Örtük Politikleşmesi: Aleviler ve Sosyalist Sol (1960-1980) A. Yalçınkaya & H. Karaçalı (Der.), *Aleviler ve Sosyalistler-Sosyalistler ve Aleviler: Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (72-86). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gürkaynak, R. & Sayek Böke, S. (2016). *AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi*. https://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2014/01/Birikim_2013_gurkaynak_sayek.pdf (erişim tarihi 21.04.2023)
- Gürtaş, İ. & Çakmak, Y. (2020). Giriş. İ. Gürtaş & Y. Çakmak (Der.), *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşılık* (33-43). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Kazgan, G. (2013). *Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (Genişletilmiş 5. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kehl-Bodrogi, K. (2017). *Kızılbaşlar/Aleviler* (2. Basım). O. Değirmenci & B. E. Aybudak (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Keyder, Ç. (1995). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (4. Baskı). İstanbul:İletişim Yayınları.
- Kızıldağ-Soileau, D. (2020). Aleviler ve Sol: Bir Karşılaşmanın İlk Anları. A. Yalçınkaya & H. Karaçalı (Der.), *Aleviler ve Sosyalistler-Sosyalistler ve Aleviler: Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (56-72). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Massicard, E. (2017). *Alevi Hareketinin Siyasallaşması* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oktay, Z. (2022). Bir Bilim Sahasının Doğuşu: Alevilik Çalışmalarının Metodolojisi Nasıl Olmalı?. Ş. Aslan, Ç. Boz & C. Salman (Der.), *Sosyal Bilimler Perspektifinden Aleviler ve Alevilik I* (31-50). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Salman, C. (2019). *Lâmekandan Cihana Göç, Kimlik Alevilik*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Salman, C. (2020). Alevi Siyasal Kimliğinin İnşası ve kente Göçün İlk Yıllarında Aleviler ve Sol. A. Yalçınkaya & H. Karaçalı (Der.), *Aleviler ve Sosyalistler-Sosyalistler ve Aleviler: Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (131-152). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yalçınkaya, A. (1996). *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*. Ankara: Mülkiye Birliği Vakfı Yayınları Tez Dizisi.
- Yıldırım, R. (2020). *Menâkıb-ı Evliye (Buyruk): Tarihsel Arka Plan, Metin Analizi, Edisyon-Kritik Metin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

Yıldırım, S. (2021). *Türkiye’de Köylülüğün Sosyal Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Fiscaeconomia Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethical Approval: The author declares that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Fiscaeconomia has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's author.

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

A Century-Long Economic History of Alevi

Çiğdem Boz

Extended Abstract

Contrary to what modern economic science, which tries to be universal with its timeless and spaceless models, claims, our past story can determine our present prosperity. In other words, our living standards are not independent of the community, place and time in which we were born and raised. If economic history is a story of humanity's path to survival, then it must have common elements as well as unique elements arising from geography, history and identity. Since different groups of the same society have different economic opportunities, society has more than one story. In the economic literature, the concept of horizontal inequality is used to describe this phenomenon, that is, the inequality of people with different identities. These inequalities make life more difficult for some.

In the case of Turkey, Alevi are one of these groups. Although the story of Alevi goes back a long way, this article focuses on the struggle of Alevi citizens for survival throughout the history of the Republic. Approaching Turkey's economic history from the perspective of identities is not something that has been tried many times. Bringing identity into the picture is sometimes seen as discrimination and sometimes as an obstacle to class struggle. However, these standards of identities in Turkey have become question that needs to be answered, like, why people from Black Sea Region are mostly capitalists and close to the government, or why Kurds, Alevi or women are mostly workers and poor. If identity is an obstacle to political and economic decision-making, finding answers to these questions is necessary to understand the obstacles to equal citizenship, not discrimination. I also think that understanding the unequal consequences of identity will strengthen the class struggle rather than weaken it. Not discussing identity and the inequalities it causes but not solving the identity problem weakens the class struggle.

Under such an ambitious title as the centuries-long economic history of Alevi, I try to look at the economic history of Turkey in a different way in this study. By evaluating the effects of the economic policies and decisions taken throughout the country, as well as the global economic trend on a certain segment of the country's population, I will try to reveal the similarities and differences between the socio-economic transformations that Alevi communities have undergone in this century-long process and the transformations that other segments of society have undergone. In doing so, I will make use of Alevi literature, which has reached a large volume especially since the 90s, but due to the small number of studies that look at the issue from an economic perspective and the lack of statistical records and information specific to Alevi, I have resorted to another method: an oral history study. In selecting the people, I interviewed in this context, I took into account the non-homogeneous structure of Alevi communities and chose people from two different understandings or sources. The first group consists mainly of Turkish Alevi of Tokat origin who are affiliated with the Haji Bektaş's order. The second group is the Kurdish Alevi from Dersim, who belong to the so-called independent order, which is subject to a certain sanctity. The first group, as I will explain in detail in the following sections, represents Alevi who are more sympathetic to the modernization project of the Republic and therefore feel closer to the state, while the second group represents

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi. *Fiscaeconomia*, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

Kurdish Alevi who, due to their different linguistic and ethnic roots, had a problematic beginning with the Republic and are therefore more distant from the state. These differences between Alevi communities have also determined the level of economic prosperity they have achieved. Turkish Alevi in the first group are more educated and have a higher income profile than Kurdish Alevi due to their earlier exposure to economic opportunities.

From a social scientist's point of view, Alevism and Alevi are a field of study that contains fundamental problems. First of all, it is worth studying in terms of its social organization. Based on a historical background of at least five hundred years, Alevism has created its own unique organization because it has lived under the pressure of power networks throughout its history. This unique mode of organization, far from the state and the market, carries useful clues for both for understanding the pre-capitalist world and for predicting the post-capitalist world. Second, Alevi represent one of the disadvantaged groups of society, as they are constantly oppressed and marginalized. Alevi mostly live in underdeveloped regions. Spatial and social marginalization is the most important reason why Alevi are generally poorer than Sunnis in Turkey. In this respect, the issue can be addressed in the context of economic inequality.

In order to understand these inequalities, I tried to uncover the economic history of the Alevi's struggle for survival in the first century of the Republic in this study. In doing so, I consulted studies and oral histories. I interviewed Alevi mainly from the Tokat and Dersim regions. Most of the interviewees were born after 1950. Therefore, I was able to collect less information on the early Republican period.

When we look at the hundred-year history of the Turkish economy, we see that two very different models have been preferred. The first one is the model in which national goals are prioritized through economic planning and thus the state is given a greater role. If we do not count the first years of the DP government, we can say that this model was dominant until 1980. The second model, which has been dominant from 1980 to the present day, involves participation in the world economy through the free market economy and the downsizing of the state. In fact, a third model can be added to this: The "irrational economic model" implemented in 2018 with the transition to the presidential system. This third model, although it contains elements that can be included in the second category, is a political Islam economic model specific to Turkey that differs from the second one with irrational policy steps, does not even prioritize macro stability, and tries to protect certain capital groups.

When we look at the report card of the century-long process in terms of production and income distribution, we see that the periods when the first model was implemented yielded more successful results. These successful results are inevitably reflected in the disadvantaged segments of society. For example, for Alevi, this model meant being able to find a job in the public sector, gaining social security through the legal rights granted to employees, and moving up in class by benefiting from public education and health services.

This study, which focuses on the economic history of Alevi, follows a different approach from the periodization-based typical approach of Turkish economic history. The first period is the period between 1923 and 1960, a period of rural life and partial opening up. The second is the 1960-1980 period of mass migration to the cities and the meeting with the socialist movement, while the third is the 1980-1993 period, which represents the awakening of

Boz, Ç. (2023). Alevilerin Yüzyıllık İktisadi Tarihi.
Fiscaeconomia, 7(Özel Sayı), 471-505. Doi: 10.25295/fsecon.1295773

identity under the conditions of transition to a free market economy. Lastly, the period from 1993 to the present, which was under the siege of neoliberal policies and political Islam and during which urban migration continued.

If we look at the social and economic transformations in these periods, we see that almost all Alevis still lived in villages from the early years of the Republic until the 1960s. Although there was a partial opening up of the countryside with the impact of the superstructure revolutions, the economic activities of Alevis in this period can be listed as agriculture, animal husbandry and forestry. Their production is mostly subsistence level and they have maintained a life away from the state and the market with the traditional institutions they have established in the last five hundred years. The most important event that affected Alevis during this period was the national education mobilization. Alevis who migrated en masse to cities and Europe between 1960-80 were able to make a social climb thanks to public education and health services. Unlike other migrants, Alevis, who started their urban life further behind, integrated with the socialist movement in this period due to the feeling of oppression caused by exclusion and the oppositional element coming from their traditions. All the unique institutions and structures developed over centuries within the rural social order began to rapidly dissolve within a relatively short period of migration-urbanization, such as a few decades. The transition to a free market economy from 1980 onwards and the damage inflicted on the left by the coup d'état of September 12 led Alevis to an identity movement. The Alevi bourgeois class, which began to stratify itself in the 80s, began to emerge in this period. The Alevi generation that started to receive higher education in the previous period played a pioneering role in the 80s, the period of identity awakening. The post-coup tensions and the civil war in the Southeast in the 90s brought about forced migration for Alevis in this period. The isolated life of Alevis, who gathered in poor slum ghettos, was affected by the AKP's urban transformation policies in the 2000s.

In conclusion, when we talk about Alevis today, we are talking about a community that is fully urbanized and stratified within capitalist relations. Although the community has lost its traditional rituals, institutions and ties, it has preserved a certain sense of identity due to the injustices they have suffered and the exclusion they have been subjected to and has not lost the oppositional vein in its tradition. For Alevis, who have always been seen as "dangerous" due to this oppositional vein, the current presidential elections constitute the final threshold. In conclusion, if the first century of the Republic has come to an end and there are still debates about whether an Alevi can become president, we can say that not much has changed for Alevis.